

Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Tipik Gelişen Çocukların Kardeşlik İlişkilerinin İncelenmesi*

Elif ELUMAR-EFE¹, Sunagül SANİ-BOZKURT²

Özet

Çalışmada özel gereksinimli kardeşi olan ve tipik gelişen çocukların kardeşlik ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, fenomenolojik desen ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya özel gereksinimli kardeşi olan 4-8 yaş aralığındaki 18 çocuk ve onların ebeveynleri katılmıştır. Araştırmada çocuklardan alınan veriler resim analizi ve saha notları ile; ebeveynlerden alınan veriler ise yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilmiştir. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmeler Nvivo12 programı ile analiz edilmiş ve çocuk resimlerini destekleyici veri olarak kullanılmıştır. Araştırma bulgularında, tipik gelişen çocukların özel gereksinimli kardeşlerini kabul ettiklerini ancak kardeş çatışmaları yaşadıkları söylenebilir. Bu çatışmaların ise kardeşler arasında vurma, ısırma gibi davranışlarla kardeş şiddeti olarak yansıdığı görülmektedir. Ayrıca tipik gelişen çocukların, özel gereksinimli kardeşlerini dışladıkları veya kendilerinin dışlandığını düşündükleri elde edilen bir diğer bulgudur. Araştırma sonucunda, kardeşler arasındaki ilişki olumsuz olsa bile özel gereksinimli kardeşin aile bireylerinden biri sayıldığı ve aile dinamiğinin olumlu yönde olmasının kardeşlik ilişkisini doğrudan etkilediği söylenebilir. Ayrıca kardeşler arasındaki şiddet acilen müdahale edilmesi gereken bir konu olarak ele alınmalıdır. Araştırmanın bulgularına dayalı olarak ileri araştırmalara yönelik kardeşler arasındaki şiddeti önlemek ve aile içi nitelikli iletişimi arttırmak amacıyla aile eğitim programı düzenlemek gibi çeşitli öneriler sunulmuştur.

Makale Bilgileri

Araştırma
Makalesi

Gönderim Tarihi
21/11/2023
Kabul Tarihi
30/10/2024
Yayın Tarihi
20/01/2025

Anahtar Kelimeler

Çocuk
resimlerinin
analizi,
Kardeşlik ilişkisi,
Özel
gereksinimli
kardeşler,
Tipik gelişen
kardeşler

*Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Pamukkale Üniversitesi, 0000-0003-0732-8079, eelumarmar@pau.edu.tr

2 Anadolu Üniversitesi, 0000-0001-6648-9636, ssbozkurt@anadolu.edu.tr

Atıf:

Elumar-Efe, E. ve Sani-Bozkurt, S. (2025). Özel gereksinimli kardeşi olan tipik gelişen çocukların kardeşlik ilişkilerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* [PAÜEFD], 63, 90-119. <https://doi.org/10.9779/pauefd.1394245>

Giriş

Resim, iletişimi kolaylaştıran ve güçlendiren; bireyin kendini ifade etme yollarını zenginleştiren bir araçtır (Halmatov, 2018). Çocukların duygularını en iyi ifade edebildikleri iletişim yollarından biri resimlerdir (Deguara, 2018; Yavuzer, 2019). Çocuklar, resimlerle iç dünyalarındaki duygularını, düşüncelerini ve gereksinimlerini ifade edebilirler (Halmatov, 2021; Lan ve Nagai, 2019). Resimler, sözel olmayan iletişim türü olması sebebiyle hem duygularını ifade etmekte zorlanan hem de sınırlı dil yeterliğine sahip çocuklar için güvenilir bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır (Papandreou, 2014; Savaş, 2015). Çocuklar insan figürlerini resmetmeye başladıklarında sık sık aile bireylerine çizimlerinde yer verirler. Aile bireyleri ile uyumlu çocuklar, aile bireylerini resmederlerken tüm aile bireylerinin en çarpıcı özelliklerini vurgularlar (Malchiodi, 2013). Aile çizimlerinde çocuklar boy sıralamasını takip ederek çizim yapabilirler. Ancak bazı çocuklar boy sıralamasını takip etmeyebilir ya da karışık bir sıra izleyebilirler. Bu durumda aile içinde kendisine örnek aldığı ya da hayatında önemli yere sahip kişileri ilk figür olarak çizebilirler (Çankırılı, 2015; Dilci, 2017; Halmatov, 2021; Yavuzer, 2019). Ebeveynlerin eksik ya da birbirinden uzak çizilmesi iletişimsiz aileleri temsil ederken; kardeşi eksik ya da aile bireylerinden uzağa çizmek kardeş kıskançlığının ve reddetmenin göstergesi olabilmektedir (Çankırılı, 2015; Dilci, 2017; Halmatov, 2021). Çocuğun kendisini aile bireylerinden çok uzağa çizip anneye çok yakın başka bir çocuk çizmesi durumunda kardeş kıskançlığından, aileye ait olamama hissinden söz edilebilmektedir (Çankırılı, 2015; Savaş, 2015).

Kardeşlik ilişkisi, kardeşlerin doğumuyla başlayan ve ömür boyu süren; insan yaşamını doğrudan etkileyen uzun sosyal ilişkidir (Dunn, 1995; Kadan, 2022; Travers ve diğerleri, 2020). Kardeşlik ilişkisi; kardeş sayısı, doğum sırası, yaş farkı, hastalık ya da yetersizlik durumları gibi pek çok etmenden etkilenmektedir (Varol, 2006). Özellikle özel gereksinimli (ÖG) bir kardeşe sahip olmak, kardeşlerin hayatlarında bazı değişiklikler yaşamalarına sebep olabilmektedir (Çolaklıoğlu ve diğerleri, 2019). Ailede ÖG bir kardeşin varlığının, tipik gelişen (TG) çocuklarda empati kurmak gibi olumlu kazanımlara yol açtığı, kardeşlere pozitif büyüme ortamı sağladığı belirtilmiştir (Çetintaş, 2022; Martirosyan, 2013; Özen Çınar ve diğerleri, 2017). Ancak ailedeki ÖG küçük kardeşin gereksinimleri sebebiyle büyük yaş TG çocukların, ÖG kardeşlerinin bakımlarında aktif rol aldıkları bilinmektedir (Dyke ve diğerleri, 2009; Marks ve diğerleri, 2005).

Alan yazın incelendiğinde, TG ve ÖG kardeşlerin ilişkisini ele alan bazı çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmalarda çoğunlukla kardeş araştırmalarında yetersizlik grupları arasında ayırım yapılmamaktadır (Bågenholm ve Gillberg, 1991). Ancak yetersizlik gruplarının belirgin özelliklerinin TG kardeşleri farklı şekillerde etkileyebileceği ifade

edilmektedir (Dyke ve diğeri, 2009). Victor vd. (2021), TG çocukların Down sendromlu kardeşlerine ilişkin bakım ve eğitim sorumlulukları aldıklarını; kardeşlerine karşı koruyucu, kıskanç ve rekabetçi duygularla yaklaştıklarını ifade etmiştir. Guidotti vd. (2020) ise, TG çocukların otizm spektrum bozukluğuna (OSB) sahip kardeşlerine sevgi duyarken; utanç, öfke gibi duygular da besledikleri, kardeşleriyle fiziksel çatışmalar yaşadıkları ifade edilmiştir. Dönmez (2019)'in araştırmasında OSB'ye sahip kardeşi olan TG bireyler, kardeşlik ilişkilerini karmaşa, belirsizlik, üzüntü gibi duygularla betimlemişler ve psikolojik destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Hodapp ve Urbano (2007), Down sendromlu ve OSB olan bireylerin kardeşleriyle yaptığı çalışmada, Down sendromlu kardeşe sahip TG çocukların kardeşleriyle aralarında daha fazla sıcaklık, paylaşım, daha yakın kardeş ilişkilerinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Şahin ve Çiçek (2007), somut ve gözlenebilir olmasından dolayı fiziksel engelli kardeşlerin, TG çocuklar tarafından daha kolay tanımlandığını ve kabul edildiğini ifade etmişlerdir. Türker vd. (2023), zihin yetersizliği olan kardeşe sahip TG çocukların, fiziksel engelli olan kardeşe sahip TG çocuklara oranla daha az sosyalleşme imkanına sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda TG çocuklarla ÖG kardeşler arasındaki ilişkinin ÖG kardeşin sahip olduğu yetersizlik grubuna göre şekillendiği söylenebilir. Ancak ÖG kardeşe sahip olmanın TG kardeşlerin kimi zaman olumsuz duygular hissetmelerine sebep olduğu ortak bulgu olarak ifade edilebilir (Kaya ve diğeri, 2020). TG kardeşlerin hissettikleri bu olumsuz duyguların, ebeveynleri tarafından çoğu zaman yeterli ilgiyi alamamaları ve ihmal edilmişlik duygusu yaşamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir (Armahan, 2022; Aykara, 2015; Fazlıoğlu ve diğeri, 2016; Gürsoy ve Sezer, 2020; Nielsen ve diğeri, 2012).

Alan yazında kardeşlik ilişkilerinin incelendiği araştırmalara bakıldığında, bazı araştırmalarda ÖG kardeşe sahip TG çocukların kardeşlik ilişkilerinin ebeveynlerin gözüyle incelendiği görülmektedir (Karakuş ve Kırlioğlu, 2019; Nielsen ve diğeri, 2012). Bunun yanında ÖG kardeşe sahip TG yetişkin bireylerle de gerçekleştirilen araştırma olduğu ifade edilebilir (Angın ve Erden, 2022; Aykara, 2015; Casale, 2021; Rossetti ve diğeri, 2019). Ancak bu araştırmaların katılımcılarına bakıldığında, çalışmaların çoğunlukla yetişkin bireylerle yapıldığı; en küçük katılımcı yaşının ise yedi yaş olduğu görülmektedir (Armahan, 2022; Çetintaş, 2022). Erken çocukluk döneminde olup ÖG ve TG kardeşlerin ilişkisini inceleyen araştırmaların alan yazında sınırlı olduğu ifade edilebilir (Taşçı Karalı, 2017). Erken çocukluk dönemindeki çocukların ÖG kardeşleriyle olan ilişkilerine yönelik yapılan araştırmaların alan yazında sınırlı olmasının sebebinin, bu dönemdeki çocukların duygu ve düşüncelerini sözlü ifadelerle aktarmada sınırlılık yaşamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir (Davido, 2017). Bu

nedenle erken çocukluk döneminde bu tür araştırmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ancak erken çocukluk dönemindeki çocukların duygu ve düşüncelerini, deneyimlerini, görüşlerini aktarabilmelerinin farklı yolları da bulunmaktadır. Resimler, bu aktarım yollarından biri olarak alan yazında yer almaktadır (Malchiodi, 2013). Çocuk resimleri, çocukların kendilerini sözel olarak ifade etmede yetersiz kaldıklarında duygularını yetişkinlere aktarabilecekleri güvenilir bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır (Papandreou, 2014; Yavuzer, 2019). Policarpio-Gutierrez (2018), çocukların aile bireylerine ilişkin tutum ve davranışlarının değerlendirilmesinin resimler yoluyla mümkün olduğunu belirtmiştir.

Tüm çocukların huzurlu bir aile ortamında büyümesi için çocukların duygu ve ihtiyaçların farkında olunması önemlidir. Çocukların yaşadığı olumsuz duyguları en aza indirmek, kardeşler arasındaki olumsuz tutumların oluşmasını engellemek amacıyla önce çocukların hissettiklerini açıkça ortaya koymak gerekmektedir. Çocukların psikolojik açıdan sağlıklı olmalarının yanı sıra kardeş ilişkilerinin de sağlıklı olması, bireyin erken çocukluk döneminden itibaren yaşam boyu gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Reimers, 2017). Tüm bu sebepler, ebeveynlerin her iki çocuğunun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, onları duygusal açıdan da besleyebilmesi, kardeşler arasındaki ilişkiyi pozitif yönde tutabilmesi amacıyla, TG çocukların kardeşlik olgusuna ilişkin bakış açılarının derinlemesine inceleme zorunluluğu doğmuştur. Søndergaard ve Reventlow (2019), çizimleri çocuğu tanıma aracı olarak kullanırken, çocuğun hayatı hakkında elde edilen sağlam bilgiler ışığında analiz edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle bu araştırmada ebeveynlerden alınan veriler, çocuk resimlerinden elde edilen bulguları destekleyici veri olarak kullanılmıştır.

Bu araştırmadan elde edilecek bulgular ile çalışmanın alan yazına sağlayacağı katkıların yanı sıra, çocukların duygularının ebeveynleri tarafından fark edilmesi sağlanacak ve ebeveynlere erken çocukluk dönemindeki TG ve ÖG çocuklarına duygusal doyum sağlayabilecekleri aile ortamı yaratabilmeleri için ipuçları sunulacaktır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, ÖG kardeşi olan TG çocukların aile resimlerinde yer verdiği kardeşlik ilişkilerinin incelenmesidir. Bu doğrultuda, aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

- TG kardeşler, resimlerine kardeşlik ilişkilerini nasıl yansıtmıştır?
- Ebeveynler, kardeşler arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirmektedirler?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim araştırmaları, araştırmada ele alınan olgunun derinlemesine ele alınmasına olanak sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çalışmada TG çocukların ÖG kardeşlerine ilişkin duygu düşüncelerini ortaya koymak, onların gözünden kardeşlik olgusunu derinlemesine incelemek; ayrıca ebeveynlerin çocukları arasındaki kardeşlik ilişkisini nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymak amacıyla fenomenolojik desen seçilmiştir.

Katılımcılar

Çalışmanın katılımcı grubu, ÖG kardeşi olan 4-8 yaş arasındaki TG 18 çocuk ve bu çocukların 18 ebeveyninden oluşmaktadır. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmıştır. Katılımcılar ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme, çalışmanın amacı kapsamında belirlenen bir dizi kriteri karşılayan bireylerin, durumların, nesnelere ve olayların ele alındığı örneklem çeşididir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Çalışmaya katılması planlanan TG çocukların, araştırmanın amacına yönelik olarak aşağıdaki niteliklere sahip olmaları beklenmiştir:

- TG çocuğun 4-8 yaş aralığında olması
- ÖG kardeşinin olması
- Araştırmaya gönüllü olarak katılması
- Araştırmaya katılmasına dair ebeveyn izninin olması

Araştırmaya katılması planlanan ebeveynlerin, çalışmanın amacına yönelik olarak aşağıdaki uymaları beklenmiştir:

- TG çocuğunun 4-8 yaş aralığında olması
- ÖG çocuğunun olması
- Araştırmaya gönüllü olarak katılması

Katılımcı grubuna, etik ilkeler bağlamında çalışmaya katılmadan önce formlar sunulmuştur. Bu formlar, ebeveynin hem kendisinin çalışmaya katılmaya hem de çocuğunun katılmasına razı olduğunu bildiren "Ebeveyn İzin Formu" ile "Katılım Onam Formu"dur. Araştırmaya katılan TG çocukların demografik bilgileri ve ailedeki özel gereksinimli kardeşlerin demografik bilgilerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1

Tipik Gelişen Çocuğa Ait Bilgiler ve Özel Gereksinimli Kardeşe Ait Bilgiler

No.	Tipik Gelişen Çocuğun Bilgileri				Özel Gereksinimli Kardeşin Bilgileri			
	Cinsiyet	Yaş	Doğum Sırası	Kardeş Sayısı	Cinsiyet	Yaş	Doğum Sırası	Yetersizlik Grubu
Ç1	K	7	İkinci	2	E	10	Birinci	DS
Ç2	K	5	İkinci	2	E	14	Birinci	OSB

Ç3	E	8	Birinci	2	E	5	İkinci	OSB
Ç4	K	8	İkinci	3	K	6	Üçüncü	OSB
Ç5	E	4,5	İkinci	2	E	6	Birinci	DS
Ç6	E	4	İkinci	2	K	6	Birinci	OSB
Ç7	K	4	İkinci	2	E	5	Birinci	OSB
Ç8	E	6	Birinci	2	K	5	İkinci	CdCS
Ç9	K	4	Üçüncü	3	K	14	İkinci	SP-GG
Ç10	E	8	İkinci	2	E	12	Birinci	DEHB
Ç11	E	7	İkinci	2	E	17	Birinci	HMY
Ç12	E	5	İkinci	3	K	8	Birinci	DKB
Ç13	E	5,5	Üçüncü	3	E	10	İkinci	DS
Ç14	E	8	Üçüncü	3	E	13	Birinci	ÖG
Ç15	E	8	İkinci	2	K	14	Birinci	HMY
Ç16	E	5	İkinci	2	K	17	Birinci	DS
Ç17	E	5	İkinci	2	E	16	Birinci	OMY
Ç18	E	8	İkinci	3	E	2	Üçüncü	OSB

Ç: Katılımcı Çocuk, K: Kız, E: Erkek, DS: Down Sendromu, OSB: Otizm Spektrum Bozukluğu, CdCS: Cri du Chat Sendromu, SP: Serebral Palsi, GG: Gelişimsel Gerilik, DEHB: Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu, HMY: Hafif Düzey Mental Yetersizlik, DKB: Dil ve Konuşma Bozukluğu, ÖG: Öğrenme Güçlüğü, OMY: Orta Düzey Mental Yetersizlik, GY: Görme Yetersizliği.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin bilgilerine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2

Ebeveyn Bilgileri

Ebeveyn Bilgileri				
No.	Yaş	Anne/Baba	Eğitim Durumu	Meslek
KE1	40	B	Yüksek Lisans	Öğretim Elemanı
KE2	43	A	Lisans	Çalışmıyor
KE3	42	A	İlkokul	Çalışmıyor
KE4	31	A	Lise	Çalışmıyor
KE5	43	A	Lisans	Mimar
KE6	36	A	Lise	Çalışmıyor
KE7	23	A	Okuryazar	Çalışmıyor
KE8	31	A	Önlisans	Çalışmıyor
KE9	40	A	Lise	Çalışmıyor
KE10	41	B	Ortaokul	Çalışmıyor
KE11	41	A	Önlisans	Çalışmıyor
KE12	27	A	Ortaokul	Çalışmıyor
KE13	33	A	Okuryazar	Çalışmıyor
KE14	39	A	Lise	Çalışmıyor
KE15	41	B	Yüksek Lisans	Memur
KE16	40	A	Lise	Çalışmıyor
KE17	41	A	Lisans	Hemşire
KE18	35	A	Lise	Tıbbi Sekreter

KE: Katılımcı Ebeveyn, A: Anne, B: Baba.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmadaki veri toplama araçları çocuk resimleri, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve araştırmacı günlüğü/saha notlarıdır. Çocukların çizdiği resimleri doğru yorumlayabilmek ve çıkarımları destekleyebilmek amacıyla katılımcı ebeveynlere “Çocuk Bilgi Formu” doldurtulmuş ve çocuklara ilişkin detaylı bilgiler elde edilmiştir. Daha sonra araştırmacı, çocuklara üç-dört gün aralıklarla üç resim çizdirmiştir. Çocuklara verilen resim yönergeleri sırasıyla “Aileni çiz.”, “İçinde ailenin de yer aldığı ve mutlu olduğun bir resim çiz.” ve “İçinde ailenin de yer aldığı ve mutsuz olduğun bir resim çiz.” şeklindedir. Çocuklar resim çizdikten sonra araştırmacı resimlerden elde ettiği verileri desteklemek amacıyla ebeveynlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları araştırmacı tarafından hazırlanmış ve nitel araştırma yöntemlerinde deneyimi olan üç uzmandan alınan görüşler doğrultusunda düzenlenmiştir. Araştırmacı yarı yapılandırılmış görüşmelerin yanında araştırmacı günlüğü kullanmıştır. Araştırmacı bu sayede uygulama esnasında önemli gördüğü noktaları not ederek destekleyici bulgular elde etmiştir.

Verilerin Toplanması/Süreç

Araştırmada veri toplamaya başlamadan önce Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu izni alınmıştır. Etik kurul izni alındıktan sonra 2021 yılının mart ayında araştırmanın örnekleme uygun katılımcı gruplara ulaşılmaya çalışılmış ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan ebeveyn-çocuk çiftleri ile mart ayından itibaren görüşmeler gerçekleştirilmiştir ve nisan ayında tamamlanmıştır. Her aile ile en az 3 defa görüşülmüştür. İlk görüşmede Çocuk Bilgi Formu ile çocuk hakkında bilgi toplanmış; diğer görüşmelerde üç farklı resim teması çocuğa çizdirilmiştir. Ardından ebeveynler ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacı, çocuklar resim çizmeden önce çocukla kısa bir tanışma etkinliği düzenlemiş; kendisini tanıtmış ve çocuğun en sevdiği rengi, yaşını sormuştur. Çocuklara içinden geldiği gibi çizebileceğini, istediği rengi kullanabileceğini ifade etmiştir. Çocuğa ilgili yönerge sunulduktan sonra, tüm sözel ifadeler, renk tercihleri, silgi talebi, çizim temposu gibi detaylar araştırmacı tarafından günlüğe not edilmiştir. Çocuklar resim çiziminin bittiğini söylediklerinde, araştırmacı çocuklardan resimlerini anlatmalarını istemiştir. Çocukların verdiği

tüm cevaplar kaydedilmiştir. Çocukların bir resmi çizme süreleri 5-30 dakika arasında değişmiştir.

Çocuklar üçer resim çizdikten sonra ebeveynleriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ebeveynlerle görüşmeler birebir gerçekleştirilmiş ve ses kaydına alınmıştır. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmeler ortalama 18 dakika; toplam görüşme ise 338,86 dakika (Yaklaşık 5 saat) sürmüştür.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada, araştırmaya katılan 18 çocuğun çizdiği üçer resim ile toplam 54 resim elde edilmiştir. Resimler toplam 84 sayfalık dökümlerle analiz edilmiştir. Ulaşılan resim verileri resim analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. Resim analizlerinden elde edilen verilerle ana temalar oluşturulmuştur. Ardından ebeveynlerle yapılan görüşmeler döküme çevrilmiştir ve toplamda 69 sayfalık döküme ulaşılmıştır. Verilerin analizinde Nvivo12 programı kullanılarak içerik analizi yapılmıştır.

Araştırmacı, elde edilen bulguların birbirini desteklemesi amacıyla resim analizi ve yarı yapılandırılmış görüşmelerin analizi olarak iki veri analizi süreci gerçekleştirmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan kodlar ve temalar, resim analizi üzerine eğitim almış ve çalışması olan üç uzman tarafından incelenmiştir. Ebeveynlerden elde edilen ve kod ve temalara ayrılan veriler nitel araştırmalarda çalışmaları olan, biri doktora derecesine sahip iki öğretim elemanı tarafından incelenmiştir. Uzmanlarla kod ve tema üzerindeki farklılıklar tartışılmış ve bir uzlaşmaya varılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki güvenilirliği değerlendirmek için Miles ve Huverman (1994)'ın güvenilirlik formülü (Güvenirlik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı x 100) kullanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda %95'lik bir güvenilirlik düzeyi elde edilmiştir.

Araştırmacının Rolü

Araştırmacılar, süreç boyunca katılımcı bir rol oynamışlardır. Birinci yazar araştırma öncesinde, 2 aylık bir sürede 56 saatlik resim analizi eğitimi almış ve sertifika edinmiştir. Araştırmacılarından birinci yazar çalışmanın planlanmasında, ÖG ve TG çocuğa sahip ebeveynlere ulaşılmasında, ebeveynlerle görüşülmesinde, dört ve sekiz yaş arasındaki TG çocuklardan ve ebeveynlerinden veri toplanmasında ve verilerin analiz edilmesinde aktif bir rol oynamıştır. İkinci yazar çalışmanın planlama sürecinde, yürütülmesinde ve toplanan verilerin analiz edilmesinde etkin bir şekilde yer almıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırma yalnızca Eskişehir ilinde yaşayan katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan TG kardeşlerin yaş aralıklarının dört ve sekiz yaş aralığında sınırlandırılmış olması, araştırmayı etkileyen önemli bir sınırlandırmadır. Son sınırlılık ise, çocuklardan elde edilen verilerin doğruluk oranının yüksek tutulması amacıyla üçer resim analizi gerçekleştirilse de katılımcı çocukların resimlerde gerçeği yansıtmamış ve doğru olmayan bilgiler vermiş olabileceği gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmeler ise, ebeveynlerin aktarmak istedikleri kadarıyla sınırlıdır. Nitel araştırmalarda, araştırmaya katılan katılımcıların aktardıkları doğru kabul edilebilir fakat bu durum göz önünde bulundurulması gereken bir sınırlılıktır.

Bulgular

Bu araştırmada “TG Çocuklardan Edinilen Bilgiler” ve “Ebeveynlerden Edinilen Bilgiler” olmak üzere iki ana tema ortaya çıkmıştır.

TG Çocuklardan Edinilen Bilgiler

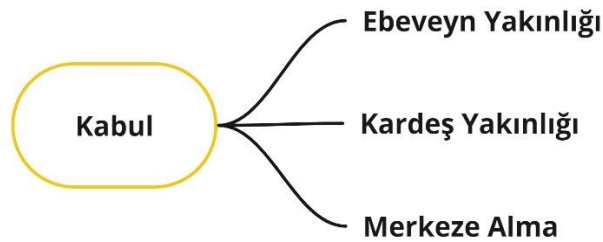
TG çocukların çizdiği resimlerin incelenmesi sonucunda “Kabul”, “Kardeşler Arası Çatışmalar”, “Aile İçi Etkileşim”, “Dışlama” ve “Soyutlanma” olmak üzere beş temaya ulaşılmıştır.

Kabul

TG çocukların resimlerinin analizi sonucunda Şekil 1’de görüldüğü üzere “Kabul” temasına ilişkin bilgiler elde edilmiştir. TG çocuklar çok nadir olarak kendilerini ebeveynleriyle yakın temasta çizmiş; çoğunlukla ÖG kardeşini ebeveynlere yakın çizmişlerdir. ÖG kardeşler çoğunlukla ailenin tam ortasında yerleştirilmiştir. Bu yerleşim, TG çocukların ÖG kardeşlerini “ailede korunması gereken kişi” olarak görmeleriyle ilişkilendirilebilir.

Şekil 1

Kabul

TG çocuklar genellikle resimlerinde ÖG kardeşleriyle kendilerini yakın çizdikleri, paylaşımında bulunurken resmettikleri görülmektedir. Figür sıralamasında ilk olarak anne figürünü çizerlerken; ikinci sırada ÖG kardeşlerine yer vermişlerdir. Figür sıralamaları çocukların hayatlarında önemli yere sahip kişiler hakkında bilgi vermektedir. TG çocukların hayatlarında ÖG kardeşlerinin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. TG çocukların bu konuya ilişkin çizdiği resimler Resim 1 ve Resim 2'de; ebeveynlerin destekleyici alıntıları ise Tablo 3'te görülmektedir.

Resim 1

Ebeveyn Yakınlığı

Resim 2

Merkeze Alma

Tablo 3

Ebeveynlerden Alınan Kabul Temasını Destekleyen Alıntılar

Temalar	Ebeveyn Alıntıları	Katılımcılar
Kardeş Yakınlığı	"...Abisiyle TGÇ saklambaç oynarlar evin içinde. Baktılar ÖGÇ orada tek kalmış ya. Hemen TGÇ koşarak gelir. "Ablamı da sakla." Elinden tutarlar hadi diye. Kim saklanıyorsa, yanına ÖGÇ'yi de alıp saklıyor. O da çok farkında. Çiğlık çiğliğe, çok mutlu oluyor...Ya da biri yiyecek bir şey verdiyse, alıyor ablasına da getiriyor. Boyu yetmese bile sandalyenin üzerine çıkıyor, ablasının ağzına	(KE9)

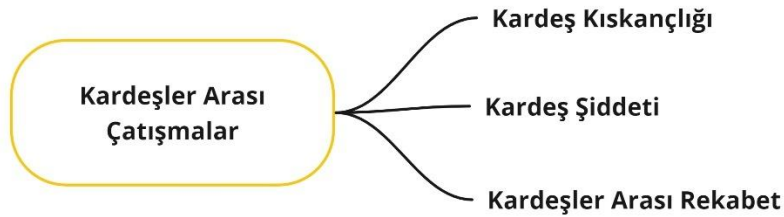
	koyuyor...”	
Ebeveyn Yakınlığı	“...Çünkü biz ÖGÇ ile çok fazla vakit geçiriyoruz. Mecburum yani. Ve eğitimlere götürüyorum, oraya götürüyorum, buraya götürüyorum. Her şeyin ÖG kardeşe göre yapıldığının çok farkında. Hep yanında olmak zorunda olduğumuzun çok farkında...”	(KE8)
Merkeze Alma	“...Bir yere gittiğimiz zaman bizden önce o abisini hemen kendi radarına alıyor, koruma alanına alıyor. Abim nerede, abim nereye gitti?...”	(KE1)

Kardeşler Arası Çatışmalar

TG çocukların resimlerinin analizi sonucunda Şekil 2’de görüldüğü üzere “*Kardeşler Arası Çatışmalar*” temasına ilişkin bilgiler elde edilmiştir. TG çocukların resimlerinde kardeş kıskançlığıyla ilgili bilgiler elde edilmiştir. Kardeş kıskançlığı, çizilen resimlerde ÖG kardeşi eksik, çirkin, diğerlerinden farklı, küçük çizme ya da hiç çizmeme olarak yansıtılmıştır. Katılımcı ebeveynlerden dokuz tanesi, TG çocuklarının ÖG kardeşlerini kıskandıklarını ifade etmişlerdir. Kardeşler arası rekabet alt temasında, TG çocuklardan dört tanesi çizdikleri resimlerde ÖG kardeşlerini kendilerinden yaşça büyük olmalarına rağmen küçük boyutlarda; kendilerini ise büyük boyutlarda resmetmişlerdir. Resimlerde figürleri olduğundan daha küçük, eksik çizmek rekabetin simgesi olarak yorumlanabilmektedir.

Şekil 2

Kardeşler Arası Çatışmalar

Araştırmadaki TG çocuklardan dört tanesi, mutsuz oldukları resimlerde kendilerini kardeşleri tarafından darp edilirken vurma ya da ısıtma şeklinde veya darp edildikten sonra kendilerini ağlarken resmetmişlerdir. Ayrıca kardeş şiddetinin yanında ÖG kardeşlerinin var olmalarını da mutsuz olmaları ve aile içindeki çatışmalara neden olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcı ebeveynlerden sekiz tanesi, ÖG çocuklarının TG kardeşlerine şiddet uyguladıklarını ve bu durumun kardeşler arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. TG çocukların bu konuya ilişkin çizdiği resimler Resim 3 ve Resim 4’te; ebeveynlerin destekleyici alıntıları ise Tablo 4’te görülmektedir.

Resim 3*Kardeş Kıskançlığı***Resim 4***Kardeş Şiddeti***Tablo 4***Ebeveynlerden Alınan Kardeşler Arası Çatışmalar Temasını Destekleyen Alıntılar*

Temalar	Ebeveyn Alıntıları	Katılımcılar
Kardeş Kıskançlığı	“Kıskançlık konusu biraz da bizim suçumuz. Bizim sorunumuz. Onu dışlamış gibi oluyoruz. O diyor, “...İkimizi de sevin.” Biz de o anda onu düşünemiyoruz. ÖGÇ’yi seviyoruz, TGÇ’yi bırakıyoruz. Çocuk akli işte. O bizim suçumuz. Bazen ÖGÇ’ye şey yapıyorum, “Ayyy ne kadar tatlısın sen...” TGÇ “Anne ben tatlı değil miyim?” diyor. Ya oğlum sen de tatlısın ama dur...”	(KE13)
Kardeş Şiddeti	“ÖGÇ’nin davranış bozukluğu çok fazla. Takıntıları çok fazla. Onlarla baş etmek çok zor. Hiç olmadık bir anda sinir krizi geliyor. Birden kendine zarar vermeye başlıyor, ona zarar veriyor. Mesela bugün TGÇ yerde yatıyordu, oyuncağıyla oynuyordu. Geldi tekme vurdu kafasına.”	(KE17)
Kardeşler Arası Rekabet	“TGÇ’nin onu koruma hissi artıyor. “Anne düşecek. Anne git dikkat et ona. Anne bak bıraktı. Anne yanlış yapıyor. Tehlikeli işler yapıyor.” Evde de bazen banyoya girdiği zaman, “Anne koş, abim banyoya girdi.” Bu tür koruma refleksleri çıkıyor. Bir abilik şeyleri de	(KE10)

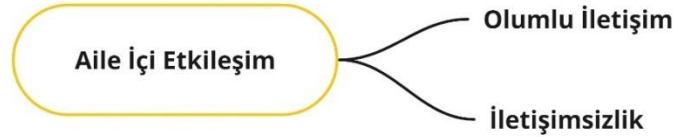
yapıyor. Bütütün olumsuz değiller ama yaşları da çok yakın olduğu için şu an birbirlerine rakipler...”

Aile İçi Etkileşim

TG çocukların resimleri incelendiğinde Şekil 3'te de yer aldığı üzere “Aile İçi Etkileşim” temasıyla ilgili bilgiler elde edilmiştir. Çocuklar, mutlu oldukları aile resimlerinde genellikle tüm aile bireylerin birlikte olduğu günleri çizmişlerdir. Katılımcı çocuklardan 15 tanesi tüm aile figürlerinin kollarını iyi yana açılmış şekilde resmetmiş; üç tanesi ise aile bireylerinin kollarını çizmemiştir. Bu durumda el ele tutuşan ya da kolları iki yana açılmış aile resimlerinde olumlu iletişim olduğu ifade edilebilirken; kolların eksik bırakıldığı resimlerde aile içi iletişimsizlik olduğu ifade edilebilmektedir. Katılımcı çocuklardan dört tanesi resimlerinde ev çizmiş ancak bu evlere pencereler veya kapı eklememiştir. Bu figürlere yer verilmemesi, toplumdan soyutlanma ile açıklanabilmektedir. TG çocukların bu konuya ilişkin çizdiği resimler Resim 5 ve Resim 6'da; ebeveynlerin destekleyici alıntıları ise Tablo 5'te görülmektedir.

Şekil 3

Aile İçi Etkileşim

Resim 5

Olumlu İletişim

Resim 6*İletişimsizlik***Tablo 5***Ebeveynlerden Alınan Aile İçi Etkileşim Temasını Destekleyen Alıntılar*

Temalar	Ebeveyn Alıntıları	Katılımcılar
Olumlu İletişim	"... kitap okumayı çok seviyor. Ona kitap okurken çok iyi anlaşıyorlar."	(KE4)
İletişimsizlik	"... ben onlara hiç müdahale etmiyorum. Ancak bir şeyleri kırarlarsa..."	(KE10)

Dışlama

TG çocukların resimleri incelendiğinde Şekil 4'te de yer aldığı üzere "Dışlama" temasıyla ilgili bilgiler elde edilmiştir. Araştırmaya katılan çocuklardan 10 tanesi, ÖG kardeşlerinin figürlerini eksik uzuvlarla resmetmişlerdir. Çocuklardan üç tanesi, ÖG kardeşlerini yatarken çizmişler; onların fiziksel yetersizliklerini vurgulamışlardır. Araştırmaya katılan çocuklardan bir tanesi ÖG kardeşinin üzerine "Engelli" yazarak kardeşini etiketlemiştir. Çocuklardan beş tanesi, en son figür olarak ÖG kardeşlerini resmetmişlerdir ve bazıları kâğıdın bir köşesine figürü sıkıştırmışlardır. Çocuklardan beş tanesi, ÖG kardeşiyile arasına nesne ya da kişiler koyarak kendilerinden uzaklaştırmışlardır. TG çocukların bu konuya ilişkin çizdiği resimler Resim 7 ve Resim 8'de; ebeveynlerin destekleyici alıntıları ise Tablo 6'da görülmektedir.

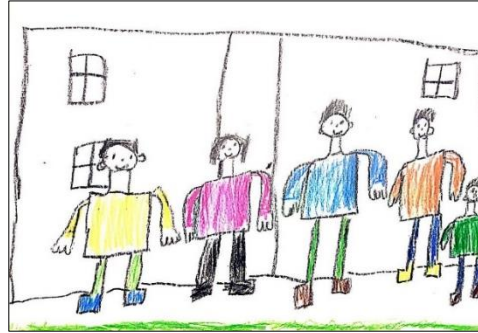
Şekil 4

Dışlama

Resim 7

En Son Çizme

Resim 8

Etiketleme

Tablo 6
Ebeveynlerden Alınan Dışlama Temasını Destekleyen Alıntılar

Temalar	Ebeveyn Alıntıları	Katılımcılar
Eksik Çizme	"...“Neden anlamıyor beni? Neden söylediğimi yapmıyor?” gibi. Onun bir arkadaşı var. ÖGÇ yaşlarında bir kardeşi var. O çok uslu, o onun dediğini yapıyor. ÖGÇ dinlemediği zaman, neden beni dinlemiyor? Onun rahatsızlığının getirdiği bir durum olduğunu ayırt edemedi...”	(KE3)

Tablo 6
Ebeveynlerden Alınan Dışlama Temasını Destekleyen Alıntılar(devam)

En Son	"...’nın konuşmaması ana etken. Çünkü “Abi”	(KE18)
--------	---	--------

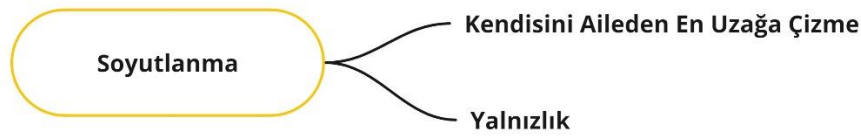
Çizme	dese, elinden tutsa, iletişimleri daha iyi düzgün olacak belki de. Ama konuşma olmadığı için de sözel olarak iletişimleri yok. O bağlamda işte biraz soğuklar.”	
Etiketleme	“Minibüste bir kadın, “Ay maşallah, sen kaç yaşındasın?” dedi. İşte söyledi. “Kardeşin var mı?” diye sordu, işte “Var, engelli...” Halbuki kadın kardeşin var mı dedi, bizimki “Var, engelli...” dedi direkt. Adını bile söylemedi...”	(KE8)
Engel Koyma	“...Sinir krizine girdiğinde, ondan çok etkileniyor. Kapıyı örtüyor, sonra kapıyı açıyor, “Abi seni hiç sevmiyorum” diyor, kapıyı tekrar kapatıyor. Büyüdükçe olumsuz etkileniyor.”	(KE17)

Soyutlanma

TG çocukların resimleri incelendiğinde Şekil 5'te de yer aldığı üzere “Soyutlanma” temasıyla ilgili bilgiler elde edilmiştir. TG çocuklar mutsuz oldukları resimlerde çoğunlukla kendilerini yalnız resmetmişlerdir. Ayrıca bazı TG çocuklar, aile bireylerini ve kendilerini resim kağıdının iki farklı ucuna resmetmişlerdir. Bu tür resimlerde ebeveynler ÖG kardeşlerinin yakınında bulunmaktadır. TG çocukların bu konuya ilişkin çizdiği resimler Resim 9 ve Resim 10'da; ebeveynlerin destekleyici alıntıları ise Tablo 7'de görülmektedir.

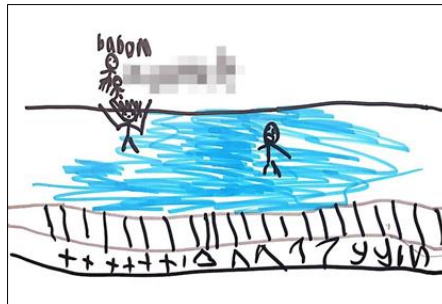
Şekil 5

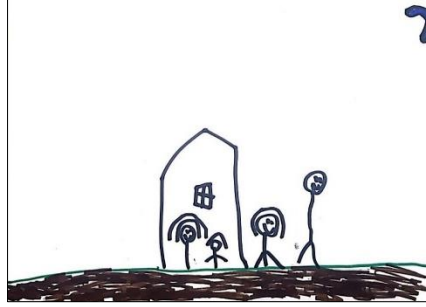
Soyutlanma

Resim 9

Kendini Aileden En Uzağa Çizme

Resim 10*Yalnızlık***Tablo 7***Ebeveynlerden Alınan Soyutlanma Temasını Destekleyen Alıntılar*

Temalar	Ebeveyn Alıntıları	Katılımcılar
Kendisini Aileden En Uzağa Çizme	"...Ben TGÇ'nin zıyan olup gittiğinin çok farkındayım. ... O benim kanayan yaram. Gerçekten çok üzülüyorum ona. Keşke böyle bir kardeşi olmasaydı. Gerçekten. Onun hayatını elinden çalmışım gibi hissediyorum. ... Çok üzüyor beni gerçekten. Böyle boynu bükülüyor. Diyorum ki, "Bu ay kardeşinin çok ihtiyacı var. Bir dahaki ay senin istediğini alayım" diyorum..."	(KE8)
Yalnızlık	"...Mesela ÖGÇ bir yere bir şey koyuyor. TGÇ ellediği zaman ÖGÇ hemen saldırıveriyor... TGÇ alıştı zaten artık. Biliyor abisinin onunla oyun oynamadığını..."	(KE7)

Ebeveynlerden Edinilen Bilgiler

Ebeveynlerle, TG çocukların resimlerden elde edilen bulguları destekleyen bulgular elde etmek amacıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında, çocuklar tarafından resimlendirilmeyen ancak ebeveynler tarafından ifade edilen kardeşlik ilişkilerine ilişkin önemli bulgularla "Kardeşlik İlişkisinin Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları" ve "Kardeşlik İlişkisinin Aile Hayatına Yansımaları" olmak üzere iki ana temaya ulaşılmıştır.

Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları

Ebeveynlerden elde edilen bulgularda kardeşler arasındaki ilişkinin kardeşlerin yaşantılarına yansımaları ebeveynlerin gözünden incelenmiştir. Bu noktada, "TG Kardeşin Yaşantısına Yansımaları" ve "ÖG Kardeşin Hayatına Yansımaları" olmak üzere iki alt temaya ulaşılmıştır.

Şekil 6*Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları*

TG Kardeşin Yaşantılarına Yansımaları. Ebeveynlerden edinilen bilgiler doğrultusunda; TG çocukların ÖG kardeşlerine karşı bakım, koruma ve öğretmenlik rolü üstlendikleri, iletişim girişiminde buldukları, özel gereksinimli olmaya karşı farkındalık geliştirdikleri, kardeşlerinin davranış problemlerini taklit ettikleri, yetersizlik nedenini sorguladıkları ve onları dışladıkları ya da suçladıkları bulgularına ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan TG çocukların, ÖG kardeşlerinden küçük olsalar bile, ÖG kardeşinin bakım ve sorumluluğunda aktif rol aldıkları ebeveynler tarafından ifade edilmiştir. Ebeveynler, kardeşler arasındaki oyun etkinliklerinin büyük çoğunluğunun TG çocuklar tarafından başlatıldığını; etkinliğin sonlandırılma girişimlerinin ise ÖG kardeşler tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir. Ebeveynler tarafından TG kardeşlerinin bazılarının ÖG kardeşlerini suçladıkları ve dışladıkları; kardeşlerinin sergilediği problem davranışları taklit ettikleri; kardeşlerinin eğitim/terapi süreçlerinin TG çocuklar üzerinde travmatik duygular oluşturduğu ifade edilmiştir. TG çocukların oluşturduğu dışlama davranışının esas nedeni, ÖG kardeşlerin davranış problemlerinden kaynaklanan fiziksel zarar verici davranışları olarak belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, ebeveynlerin ailenin gelir kaynağının bir kısmını ÖG kardeşin eğitim ve bakım masraflarına ayırması ve bu nedenle çoğu zaman eğlence aktivitelerinin zaman ve maddi kaynak açısından sınırlandırılması, ebeveynlerin ilgisinin büyük ölçüde ÖG çocuğun üzerinde olması gibi nedenler kardeşlerin dışlama davranışı geliştirmesinde büyük bir etken olarak gösterilmiştir. Ayrıca ebeveynler TG çocuklarının eğlence aktivitelerine katılma taleplerini çoğu zaman reddetmiş ya da ertelemiş; bu durumu ise ÖG kardeşlerinin bakım ve eğitim masraflarını sebep göstererek açıkladıklarını belirtmişlerdir. TG kardeşlerin fiziki ve ruhsal ihtiyaçlarının ertelenmesinin, ÖG kardeşlerine karşı suçlama ve

dışlama davranışlarının oluşmasına sebep olduğu öne çıkan bulgulardan biridir.

ÖG Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları. Ebeveynler ÖG kardeşin oyun girişiminde bulunmadığını, bu davranıştan çoğunlukla kaçındığını ve TG kardeşine karşı korumacı tutum geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmadaki yedi ebeveyn, ÖG çocuğunun TG kardeşini sosyal ortam öncelikli olmak üzere koruduğunu belirtmiştir. Araştırmaya konu edilen ÖG kardeşlerden dört tanesinin, TG kardeşlerinden gelen oyun davetlerini reddettikleri ifade edilmiştir.

Kardeşlik İlişkisinin Aile Yaşantısına Yansımaları

Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerde, kardeşlik ilişkisinin aile yaşantısına bazı yansımaları olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Şekil 7'de görüldüğü üzere, kardeşlik ilişkisinin aile yaşantısına yansımaları "Aile İçindeki Psikolojik Durum" ve "Roller ve Sorumluluklar" alt temasını oluşturmuştur.

Şekil 7

Kardeşlik İlişkisinin Aile Yaşantısına Yansımaları

Aile İçindeki Psikolojik Durum. Aile içindeki psikolojik durum ele alındığında tükenmişlik yaşama ile iyilik hali temalarının olduğu görülmektedir. İyi oluş hali alt başlığında kardeşlik ilişkisi sıcak, etkileşimi ve kabul düzeyi yüksek bir ilişkiye dayandığında, ebeveynlerin birbiriyle ilişkisini ve genel aile yaşantısını olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Bu bulgunun tam tersi olarak, kardeşler arasında meydana gelen çatışmaların ve iletişimsizliğin aile içindeki dinamiği olumsuz etkilediği ve ebeveynler arasında anlaşmazlıklara yol açtığı ifade edilmiştir. Ebeveynler ÖG çocuklarının problem davranışlarını önleme, bakım ihtiyaçlarını karşılama amacıyla aşırı korumacı / aşırı ilgili bir yaklaşım sergilediklerini ve bu nedenle TG çocuklarına yeterli zamanı ayıramadıklarını belirtmişlerdir. Bu zorlayıcı durumların ebeveynler üzerinde stres ve tükenmişliğe yol açtığı ifade edilebilmektedir.

Roller ve Sorumluluklar. Kardeşlik ilişkisinin aile yaşantısı üzerine yansımaları incelendiğinde, kardeşlik ilişkisinin ebeveynlere bazı rol ve sorumluluklar atadığı görülmektedir. Katılımcı

ebeveynlerden biri, ÖG çocuğunun haklarını koruyabilmek için bazı sendikal faaliyetlerde bulunduğunu ve bu süreçte TG çocuklarının aktif katılımcı olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcı ebeveynlerden yedisi, ÖG çocuklarıyla gerçekleştirdikleri olumlu iletişim, koruma ve kollama davranışlarında TG kardeşlere rol model olduklarını ifade etmişlerdir. Altı katılımcı ebeveyn, kendilerinden sonraki yaşamda ÖG çocuklarının bakımında TG kardeşlerinin sorumlu olduğunu ifade ederken; çocukluk döneminde de ÖG çocuklarının bakım ve eğitimiyle ilgili bazı sorumluluklar verdiklerini ifade etmişlerdir. Araştırmaya dahil edilen TG kardeşlerin yaşlarının erken çocukluk döneminde olması, ÖG kardeşlerinin yetersizlik durumlarını anlayamamalarına sebep olmakta ve ebeveynlerin bu durumu somutlaştırarak anlatma çabalarının olduğu ebeveynler tarafından belirtilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada, ÖG kardeşe sahip dört ve sekiz yaş arasındaki TG çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımaları incelenmiştir. Araştırmada, “TG Çocuklardan Edinilen Bilgiler” ve “Ebeveynlerden Edinilen Bilgiler” olmak üzere iki ayrı tema elde edilmiştir. Kardeşlerden elde edilen bulgular, kardeşlerin çizdiği resimler analiz ederek elde edilmiştir. Bu bağlamda “Kabul”, “Kardeş Çatışmaları”, “Aile Dinamiği,” “Dışlama” ve “Soyutlanma” olmak üzere beş alt temaya ulaşılmıştır. Ebeveynlerden elde edilen bulgular ise, ebeveynlerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Ebeveynlerden elde edilen bulgular, kardeşlerden elde edilen bulguları desteklemesi amacıyla kullanılmıştır. Ebeveynlerden elde edilen bulgular “Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları”, “Kardeşlik İlişkisinin Aile Yaşantısına Yansımaları” olmak üzere iki alt temayı oluşturmuştur.

Kardeşlik ilişkisini etkileyen önemli bir etmenin, ebeveyn kabulü olduğu düşünülmektedir. Araştırmadaki kabul temasında, TG çocuklar ÖG kardeşlerine yönelik kabul duygularını onları detaylı resmederek, en sevdikleri renge boyayarak, ÖG kardeşlerini ebeveynlerinin arasına ya da kendilerine yakın çizerek “korunması gereken kişi” olarak resmetmişlerdir. Kardeşlerin resimlerinde ÖG kardeşlerini en son, en uca veya kendinden en uzağa resmetse bile tümünün aile bireylerinin içinde kabul ettiği kabul temasında göze çarpan önemli bulgulardan biridir. Ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda, ebeveynlerin psikolojik olarak iyi durumda olmaları ÖG çocuklarına ilişkin kabul duygularını etkilediği ve bu durumun TG kardeşlerin kabul duygularını arttırdığı görülmektedir. Aynı şekilde stres ve tükenmişlik bulgusu veren ebeveynlerin çocuklarının, dışlamaya ve dışlanmaya ilişkin daha

fazla mesaj verdiği görülmektedir. Alan yazında ebeveynlerin ÖG çocuklarına yönelik kabul duygularının, TG çocukların kabul duygularını etkilediğini ifade eden araştırmalar ile bu çalışmanın bulgusu birebir örtüşmektedir (Kürtüncü ve Arslan, 2019; Yılmaz, 2021).

Kabulü etkileyen etmenlerden bir diğerinin, aile içi olumlu iletişim olduğu düşünülmektedir. Aile dinamiği temasının bir alt teması olan olumlu iletişim alt temasında, TG çocuklar tüm aile bireylerini mutlu, el ele tutuşurken ve kardeşleri oyun oynarken resmetmişlerdir. Kardeşler arası oyunun, iletişim ve etkileşimi önemli ölçüde etkilediği ve birbirlerine ilişkin kabulde büyük bir etken olduğu alan yazında ifade edilen bir bulgudur (Gökçe ve Kürkçüoğlu, 2019). Aile içinde olumlu iletişim olan, birbirleriyle paylaşımda bulunan ailelerde, TG çocukların ÖG kardeşlerine yönelik kabul düzeylerinin daha fazla olduğu bu araştırmanın önemli bulgularından biridir.

Araştırmadaki kardeş çatışmaları ve dışlama temaları bu araştırmanın önemli bulgularını ortaya çıkarmıştır. Bu temalarda kardeşlerin ÖG kardeşlerini “unuttukları”; yamuk, uzuvlarını eksik ya da farklı, küçük ve herkesten uzak resmettikleri görülmektedir. Çocuk resimlerinde kardeşleri diğer aile bireylerinden uzağa çizmenin, kardeş kıskançlığını temsil ettiği söylenebilmektedir (Davido, 2017; Yavuzer, 2019). Şipal vd. (2012), kardeş kıskançlığının ve kardeşler arası rekabet duygularının tüm kardeşler arasında olan olağan bir duygu olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu araştırmadaki kardeş kıskançlığı ve rekabet bulgularının ortaya çıkmasının, ebeveyn ilgisinin kardeşler arası eşit dağıtılmamış olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Petalas vd. (2009), ebeveynlerin çocukları arasında farklı muamelelerde bulunmasının kardeş kıskançlığını tetiklediği ifade edilmektedir. Yılmaz (2021), ebeveyn yaklaşımı ile kardeş kıskançlığı arasında pozitif yönde ilişki olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada da ebeveynler tarafından ifade edildiği gibi, ÖG kardeşin eğitim ihtiyaçlarının diğer aile bireylerini ekonomik ve zaman açısından sınırlaması, ebeveynin ilgisinin büyük kısmının ÖG kardeşin üzerinde yoğunlaşması, TG çocuğun dışlama ve kardeş kıskançlığı temalarını yansıtmasının temel nedeni olarak görülmektedir.

Araştırmada ortaya çıkan kabul ve dışlama temalarında TG çocukların özel gereksinimli kardeşlerini ailede hangi konumda gördüklerine ilişkin önemli ipuçları elde edilmiştir. Araştırmada TG kardeşlerin bazılarının ÖG kardeşlerine yönelik dışlayıcı tutum sergilediği; kardeşlerin bazılarının ise koruyucu duygularla yaklaştığı

görülmektedir. TG çocukların, ÖG kardeşlerine dışlayıcı davranmalarının, ÖG kardeşler tarafından şiddete maruz kalmalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ebeveynler, TG çocukların şiddet uyguladığına dair hiçbir bilgi vermezken, ÖG kardeşlerin TG kardeşlerine şiddet uyguladığını ifade etmişlerdir. TG çocuklar, mutsuz oldukları aile resimlerinde büyük çoğunlukla kendilerini şiddet görürken ve ağlarken resmetmişlerdir. Alan yazında kardeş şiddetinin, aile arasındaki şiddet sıralamasında ilk sıralarda görüldüğü ifade edilmektedir (Plamondon ve diğerleri, 2021). Bu çalışmada ortaya çıkan kardeş şiddetinin, ÖG kardeşin davranış problemleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. ÖG kardeşin davranış problemleri ve fiziksel saldırganlık göstermeleri kardeşler arası ilişkinin niteliğini doğrudan etkilediği alan yazında vurgulanan bir bulgudur (Kıvrak, 2019; Petalas ve diğerleri, 2012). OSB olan bireylerde yüksek düzeyde davranış problemleri görülebilmektedir (APA, 2013). Travers vd. (2020), zihin yetersizliği veya OSB olan kardeşe sahip bireylerle gerçekleştirdikleri araştırmasında özellikle OSB olan kardeşlerle paylaşımın düşük olduğunu ve bu ilişkiyi zedeleyen tek olgunun davranış problemleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmada da mutsuz temalı resimler çizen TG çocuklar çoğunlukla kendilerini ÖG kardeşlerinden şiddet görürken resmetmişlerdir. Resimlere konu edilen ÖG kardeşlerin yetersizlik grupları OSB ve Down sendromudur. Ancak alan yazında Down sendromlu kardeşe sahip TG çocukların ÖG kardeşlerinden olumlu bahsettiklerini ve olumlu kardeşlik ilişkisine sahip olduklarını ifade eden araştırma bulguları bulunmaktadır (Martirosyan, 2013; Victor ve diğerleri, 2021). Bu bağlamda bu çalışma alan yazındaki Down sendromlu kardeşlerle TG çocukların kardeşlik ilişkilerinin daha olumlu olduğu bulgusu ile örtüşmemektedir. Ancak bu çalışmada ifade edilen ÖG kardeşlerin davranış problemlerinden kaynaklı olarak TG kardeşlerine fiziksel şiddet göstermesi alan yazındaki diğer bulgularla örtüşmektedir (Kıvrak, 2019; Petalas ve diğerleri, 2012; Travers ve diğerleri, 2020).

Araştırmadaki dışlama temasının diğer nedeninin, var olan engelin TG çocuklar tarafından anlaşılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Alan yazında yer alan bulgular bu fikri desteklemektedir (Türker ve diğerleri, 2023; Şahin ve Çiçek, 2007). Bu çalışmadaki fiziksel olarak belirgin engellere sahip kardeşlerin, TG çocuklar tarafından daha kolay anlaşıldığı ve fiziksel engellerine ilişkin daha detaylı resmedildikleri, kimi zaman kardeşleri tarafından

etiketlendikleri de görülmektedir. Mophosho vd. (2010), serebral palsili kardeşe sahip olan TG çocukların kabul düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirtirken; Guidotti vd. (2020), OSB'li kardeşe sahip olan TG kardeşlerin utanç ve öfke duygularını daha yoğun yaşadıkları belirtilmiştir. Bekdikli (2023), total/kör kardeşe sahip TG çocukların kardeşlik ilişkilerinin daha olumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu üç araştırmada karşımıza çıkan temel fark, OSB'nin temel özelliklerinin somut bir nedenle açıklanamaması, ancak serebral palsili kardeşin "yürüyemiyor" veya "konuşamıyor" olması, görme engelli kardeşin "göremiyor" gibi basitçe gözlenebilir bir nedenle açıklanmasıdır. Bu çalışmada da kardeşlerin algılama düzeyleri arasındaki fark açıkça ortaya koyulmaktadır. Bu algılama farklılığının, TG çocukların somut işlemler döneminde olup soyut kavramları tam olarak anlayamamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

TG çocukların resimlerinde yer verdikleri dışlanma temasında, çoğunlukla yalnız kaldıklarını vurguladıkları görülmektedir. Kardeşler arasındaki oyun etkinliklerinin sınırlı olmasının, TG çocukların kendilerini yalnız hissetmelerine sebep olduğu ifade edilebilmektedir. Kardeşlerin bireysel yalnızlığın yanı sıra çocukların aileleriyle toplumdan soyutlanmış resimler çizdikleri de görülmektedir. Bu bulgu aile dinamiği teması hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Toplumsal baskı, pek çok ÖG çocuğa sahip ailenin yaşadığı bir durum olarak alan yazında karşımıza çıkmaktadır (Martirosyan, 2013). Bu araştırmadaki ebeveynlerin toplum baskısı yaşadıkları ve bu baskıya maruz kalmamak amacıyla ailecek dış dünya ile iletişimi sınırlandırmaları önemli bulgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, çocukların çizdiği resimlerle ebeveynlerin ifadeleri örtüşmektedir. Ayrıca araştırmanın yapıldığı sırada var olan Covid-19 pandemisi nedeniyle TG çocukların çevrelerinden soyutlanmış olmalarının bu bulgular üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Çocukların okula gidememeleri, oyun alanı gibi ortamlarda bulunamamaları çocuklarda stres ve öfkeye sebep olmuştur (Asbury ve diğerleri, 2020; Sani-Bozkurt ve diğerleri, 2021; Özet, 2022; Üstündağ, 2022). Kardeşlerin kendilerini diğer aile bireylerinden uzak ve yalnız çizmelerine hem aile içinde yaşadığı yalnızlık hem de evrensel soyutlanma yaşantısının sebep olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çalışmadaki aile dinamiği temasında ortaya çıkan iletişimsizlik alt temasının da Covid-19 pandemisinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Pandemi sürecinde yaşanan iş kayıplarının aile içi iletişimi olumsuz etkilediği (Afifah, 2021);

ebeveynlerin bu süreçte ebeveynlik rolünün yanında bir de öğretmen rolünü üstlenmeleri onları psikolojik açıdan zorlamış (Bozkurt ve diğerleri, 2020; Sani Bozkurt ve diğerleri, 2021; Stankovic, 2021) ve aile içi ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Tüm bu etmenlerin TG çocuğun resimlerine yalnızlık ve iletişimsizlik olgularıyla yansıdığı düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında, ÖG kardeşe sahip TG çocukların kardeşlik algılarının önemli bilgiler verdikleri görülmektedir.

- Kardeşler arasındaki ilişki olumsuz bir ilişki olsa bile, TG çocuklar aile resimlerine kardeşlerini de dahil ederek ÖG kardeşlerinin varlıklarını kabul etmektedirler.
- TG çocukların çizdiği mutluluk resimleri aile bireylerinin tümünün bir arada olduğu ve paylaşımda bulunduğu anlardan oluşmaktadır. Mutsuzluk resimlerinde ise kardeşler arası şiddet ve yalnızlık duygusu resmedilmiştir. Mutsuzluk, şiddet ve yalnızlıkla simgelenmiştir.
- Ebeveynlerin ÖG çocuklarına yönelik kabul duygularını yüksek tutmaları, TG çocukların kardeş kabulünü ve aile içi pozitif ortamı iyi yönde etkilemektedir.
- Kardeşler arasında meydana gelen kıskançlık ve rekabet doğal ve kabul edilebilir bir duygudur. Ancak ebeveynlerin ilgilerini ve ekonomik kaynaklarını eşit olmayan şekilde dağıtmaları, kardeşler arasındaki kıskançlık ve rekabet duygusunu arttıran bir faktör olmaktadır.
- Kardeşler arasındaki kıskançlık, TG çocukların ÖG kardeşlerine yönelik dışlama gibi pek çok olumsuz tutumun oluşmasındaki temel sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Kardeş şiddeti, kardeş ilişkisini olumsuz etkileyen en büyük faktörlerden biridir ve aile içi şiddetin sonlandırılmasına ilişkin adımlar atılmalıdır.

Bu çalışmanın sınırlılıklarına bağlı olarak gelecek araştırmalara yönelik öneriler sunulmaktadır. Bu çalışma yalnızca Eskişehir ilinde ikamet eden dört ve sekiz yaş arasındaki kardeşlerle gerçekleştirilmiş bir çalışmadır. ÖG kardeş ve TG çocukların ilişkisini ele alan boylamsal araştırmalar, durum çalışmaları ya da odak grup görüşmeleri gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada pek çok yetersizlik grubundaki kardeşlik ilişkisi incelenmiştir. İleriki araştırmalarda hedef yetersizlik grubu seçilerek kardeş ilişkileri daha ayrıntılı incelenebilir. Bununla

birlikte bu çalışmada sanatın bir kolu olan resim kullanılmıştır. Sanatın diğer türleri ile bu tür araştırmalar gerçekleştirilebilir. Çocuklardan müzik aracılığıyla duygu ve düşünceleri yansıtılmaları istenebilir.

Bu araştırmanın verdiği önemli sonuçlardan yola çıkarak uygulamaya yönelik öneriler sunulmaktadır. TG çocukların ÖG kardeşlerini kabul oranlarını düşüren nedenlerden biri, ÖG kardeşlerinin görünmeyen yetersizliklerini anlayamamalarıdır. Bu duruma karşı kardeşlerin yaş ve gelişimsel düzeylerine uygun şekilde bilgilendirmeler yapılmalı, eğitim sürecine dahil edilmelidir. Ebeveynler, kardeşler arası şiddetin önlenmesi amacıyla davranış değiştirme yöntem ve teknikleri konusunda uygulamalı eğitimle desteklenmelidir. Ebeveynlerin kardeşler arasında eşit davranabilme, sakin ve olumlu tutuma sahip olma, aile içi nitelikli zaman yaratma gibi konularda desteklenebilmesi için ebeveyn eğitim programları düzenlenmelidir.

Etik Kurul İzin Bilgisi: *Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 03/03/2021 tarihli 21731 sayılı kararı ile alınan izinle yürütülmüştür.*

Yazar Çıkar Çatışması Bilgisi: *Yazarların beyan edeceği bir çıkar çatışması yoktur.*

Yazar Katkısı: *Araştırma gereksinim durumunun belirlenmesi, literatür taraması, araştırmanın uygulama sürecinin planlanması, araştırmada ulaşılan verilerin analiz edilerek tartışılması ve araştırmanın raporlaştırılması gibi araştırmada yürütülen tüm süreçlerde ikinci yazar birinci yazara danışmanlık yapmıştır. Araştırmada veri toplama sürecini ise ilk yazar yürütmüştür. Yazarların araştırmaya katkı oranları eşit derecededir.*

Kaynakça

- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2020). How is COVID-19 affecting the mental health of children with Special Educational Needs Disabilities their families? Brief Report. USA: Department of Education, University of York. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04577-2>
- Angın, E. ve Erden, G. (2022). Otizm ve Özgül Öğrenme Güçlüğü tanısı almış çocukların sağlıklı kardeşlerinin psikolojik uyumu, kardeş ilişkileri ve algıladıkları anne kabul-reddi. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(1), 123-141. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1047279>
- APA. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM 5. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing Incorporated.

- Armahan, S. (2022). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeş ilişkilerinin incelenmesi*. (Yayın No. 709069). [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aykara, A. (2015). *Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi*. (Yayın No. 388315) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bägenholm, A., & Gillberg, C. (1991). Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population-based study, *Journal of Mental Deficiency Research* 35: 291-307.
- Bekdikli, N. B. B. (2023). *Görme yetersizliğinden etkilenmiş çocukların kardeş ilişkileri ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi*. (Yayın No. 779510) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., & Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3878572>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (22. baskı). Pegem Akademi.
- Casale, E. G., Burke, M. M., Urbano, R. C., Arnold, C. K., & Hodapp, R. M. (2021). Getting from here to there: Future planning as reported by adult siblings of individuals with disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. <https://doi.org/10.1111/jir.12806>
- Çankırılı, A. (2015). *Çocuk resimlerinin dili*. (6. Baskı). Zafer Yayınları.
- Çetintaş, F. (2022). *Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveyn ve kardeşinin, engelli çocuğa karşı iletişim etkinlikleri ve davranışlarının incelenmesi*. (Yayın No. 721673) [Yüksek lisans tezi, KTO Karatay Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çolaklıoğlu, O., Turan, Z. ve Uzuner, Y. (2019). Kardeşim işitme kayıplı: Bir yaşam öyküsünün incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 967-993. <https://doi.org/10.1111/jir.12806>
- Davido, R. (2017). *Çocuğunuzu resimlerinden keşfedin*. (E. Çakmak, Çev.). Kuraldışı Yayınları.
- Deguara, J. (2018). Young children's drawings: a methodological tool for data analysis. *Journal of Early Childhood Research*, 17(2), 157-174. Retrieved September 28, 2022, from <https://doi.org/10.1177/1476718X18818203>
- Dilci, T. (2017). *Çocuk resimlerini okuyabilmek: Sorunlar ve çözümler*. (2. Baskı). Eğitim Yayınevi.
- Dönmez, E. (2019). *Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin yetişkin kardeşlerinin yaşam deneyimleri*. (Yayın No. 581300) [Yüksek lisans

- tezi, Anadolu Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dunn, J. (1995). *İkinci çocuk*. (H. Aşıroğlu, Çev.). Papirüs Yayınevi.
- Dyke, P., Mulroy, S., & Leonard, H. (2009). Siblings of children with disabilities: Challenges opportunities. *Acta Paediatrica*, 98(1), 23.
<https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2008.01168.x>
- Fazlıoğlu Y., Tezel D. ve Canarslan H. (2016). Engelli çocuğu olan aileleri anlamak. B. Gülen (Ed.) *Aile yaşam dinamiği* içinde (s. 215-235). Pelikan Yayıncılık.
- Gökçe, S. ve Kürkçüoğlu, B. Ü. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara yönelik müdahalelerde kardeş katılımı: Sistematik bir derleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(4), 841-874.
<https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.486406>
- Guidotti, L., Musatti, A., Barbieri, G. L., & Balocchi, I. (2020). Conflicting and harmonious sibling relationships of children and adolescent siblings of children with autism spectrum disorder. *Child Care Health Development*. 47, 163-173. Retrieved January 22, 2021, from, <https://doi.org/10.1111/cch.12823>
- Gürsoy, F., & Sezer, F. (2020). Children with autism sibling relationships. In P. M. Chernopolski, N. L. Shapekova, B. Ak, B. Sançar (Ed.), *Advances in Health Sciences Research* (319-334). St. Kliment Ohridski University Press.
- Halmatov, S. (2021). *Çocuk resimleri analizi ve psikolojik resim testleri: Çocuk ve yetişkinler için*. (6. Baskı). Pegem Akademi.
- Kadan, G. (2022). Öğrenme güçlüğünde aile ve duygusal süreçler. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 43-60.
<http://ijeces.hku.edu.tr/en/pub/issue/68704/993897>
- Karakuş, Ö. ve Kırlioğlu, M. (2019). Engelli bir çocuğa sahip olmanın getirdiği yaşam deneyimleri: Anneler üzerinden nitel araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 96-112.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61822/924978>
- Kaya, S., Özel, A. ve Yiğit, R. (2020). Özel gereksinimleri bulunan bir çocuğun durumunun kardeşlerine olan etkisi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 81-90.
- Kürtüncü, M. ve Arslan, N. (2019). Sağlıklı ergen ve engelli kardeşler arasındaki ilişkinin aile işlevlerinden etkilenme durumunun incelenmesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(2), 366-379.
<https://doi.org/10.17681/hsp.521856>
- Malchiodi, C. A. (2013). *Çocukların resimlerini anlamak*. (T. Yurtbay, Çev.). Nobel Tıp Kitabevleri.
- Mamak Çelik, E., Daskapan, A., & Güçhan Topçu, Z. (2018). Physical fitness, physical activity, psychosocial status and quality of life of adolescent

- siblings of neurologically disabled children. *Baltic Journal of Health and Physical Activity* 10(3), 27-37. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.10.3.03>
- Marks, S. U., Matson, A., & Barraza, L. (2005). The impact of siblings with disabilities on their brothers sisters pursuing a career in special education. *Research Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(4), 205-218. <https://doi.org/10.2511/rpsd.30.4.205>
- Martirosyan, A. (2013). *Sibling relationships in families with a child with special needs. A case study of a Norwegian family with a child with Down syndrome her three siblings*. Master Thesis. Oslo: University of Oslo, Faculty of Educational Sciences. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/38502>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *An exped sourcebook: Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Mophosho, M., Widdows, J., & Taylor Gomez, M. (2010). Relationships Between Adolescent Children and Their Siblings with Cerebral Palsy: A Pilot Study. *Journal on Developmental Disabilities*, 15(3), 81-87. https://oadd.org/wp-content/uploads/2009/01/Mophoso_et_al_15-13.pdf
- Nielsen, K. M., Mleco, B., Roper, S. O., Cox, A., Dyches, T., & Marshall, E. S. (2012). Parental perceptions of sibling relationships in families rearing a child with a chronic condition. *Journal of Pediatric Nursing*, 27(1), 34-43. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2010.08.009>
- Özen Çınar, İ., Kartal, A. ve Korkmaz Aslan, G. (2017). Zihinsel engelli kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 7(11), 230-244. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kesitakademi/issue/59833/864519>
- Özet, B. (2022). *7-9 yaş çocukların pandemi sürecinde deneyimledikleri uzaktan eğitimin sosyal gelişimlerine etkisinin resim analizi aracılığıyla incelenmesi*. (Yayın No. 747310) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Papandreou, M. (2014). Communicating and thinking through drawing activity in early childhood. *Journal of Research in Childhood Education*, 28(1), 85-100.
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Dowey, A., & Reilly, D. (2009). "I like that he always shows who he is": The perceptions experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder, *International Journal of Disability, Development Education*, 56(4), 381-399. <https://doi.org/10.1080/10349120903306715>
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Hall, L. M., Joannidi, H., & Dowey, A. (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorders: Environmental stressors and

- the broad autism phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 546-555. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2011.07.015>
- Policarpio-Gutierrez, M. (2018). The draw-a-family picture test (dafpt): A new projective test for children. *Open Journal of Social Sciences*, 6, 171-178. <https://doi.org/10.4236/Ojs.2018.68013>
- Reimers, B. H. (2017). *It's different: Perceptions of risk and resilience in older siblings of children with disabilities*. [Doctoral dissertation, University of Northern Colorado]. <https://digscholarship.unco.edu/dissertations/472/>
- Rossetti, Z., Eun Lee, C., Burke, M., & Hall, S. (2020). Perspectives about adult sibling relationships: A dyadic analysis of siblings with without intellectual developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 96, 103538. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.103538>
- Sani-Bozkurt, S., Bozkuş-Genç, G. ve Yıldız, G. (2021). COVID-19 küresel salgınının otizm spektrum bozukluğuna yansımaları: Betimsel durum çalışması. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 29-52. <https://doi.org/10.14689/enad.25.2>
- Savaş, İ. (2015). *Anne babalar çocuğunuzun resimleri size ne anlatır?* Nesil Yayın Grubu.
- Søndergaard, E., & Reventlow, S. (2019). Drawing as a facilitating approach when conducting research among children. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1-11. <https://doi.org/10.1177/1609406918822558>
- Stankovic, M., Jelena, S., Stankovic, M., Shih, A., Stojanovic, A., & Stankovic, S. (2021). The Serbian experience of challenges of parenting children with autism spectrum disorders during the COVID-19 pandemic and the state of emergency with the police lockdown. *The Lancet Child & Adolescent Health*. <https://doi.org/10.1007/s00787-021-01917-0>
- Şahin, S. ve Çiçek, Ç. (2008). Normal gelişim gösteren ve özel gereksinimli çocukların kendilerini ve birbirlerini algılayışlarının incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 101-120.
- Şipal, F., Yeğengil, C. ve Toka, N. (2012). Okul öncesi dönemde aralarında yaş farkı olan ve ikiz kardeşler arasındaki kıskançlığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eğitim ve İnsan Bilimler Dergisi*, 3(5), 55-68. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eibd/issue/22681/242199>
- Taşçı Karalı, N. (2017). *Özel gereksinimli bir birey olan ailelerdeki ebeveynlerin ve kardeşlerin duygu ve düşünceleri*. (Yayın No. 485690) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türker, D., Gümüş, Ö., Korkem Yorulmaz, D. ve Yıldırım Şahan, T. (2023). Bilişsel veya bedensel özel gereksinimi olan çocukların kardeşlerinin katılım düzeylerinin incelenmesi: Anne perspektifi. *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation*, 10(2), 84-91. <https://doi.org/10.15437/jetr.1274771>

- Travers, H. E., Carlton, M. E., & Carter, E. W. (2020). Social connections among siblings with without intellectual disability or autism. *Intellectual Developmental Disabilities*, 58(1), 19-33. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-58.1.19>
- Üstündağ, A. (2022). Okul çağındaki çocukların COVID-19 hakkındaki düşüncelerinin resimle ifade edilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1484-1499. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.811940>
- Varol, N. (2006). *Aile eğitimi*. (2. Baskı). Kök Yayıncılık.
- Victor, I. N., Hartanti & Elisabeth, M. P. (2021). The dynamics of sibling relationships with a Down syndrome child. *KONSELİ: Jurnal Bimbingan dan Konseling (E-Journal)*. 8 (1), 99-106. <https://doi.org/10.24042/kons.v8i1.8363>
- Yavuzer, H. (2019). *Resimleriyle çocuk: Resimleriyle çocuğu tanıma*. (24. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2021). Algılanan ebeveyn tutumu ile kişilik arasındaki ilişkide çocukluk dönemi kardeş ilişkisinin düzenleyici rolü. (Yayın No. 683891) [Yüksek lisans tezi, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Examination of Sibling Relationships of Typically Developing Children with Siblings with Special Needs*

Elif ELUMAR-EFE¹, Sunagül SANİ-BOZKURT²

Abstract

The aim of the study was to examine the sibling relationships of typically developing children who have siblings with special needs. The study was carried out with a phenomenological design. 18 children between the ages of 4-8 with special needs siblings and their parents participated in the study. The data obtained from the children in the research were analyzed through picture analysis and field notes; Data from parents were obtained through semi-structured interviews. Interviews with parents were analyzed with the Nvivo12 program and children's pictures were used as supporting data. In the research findings, it can be said that typically developing children accept their siblings with special needs, but they experience sibling conflicts. It is seen that these conflicts are reflected as sibling violence, with behaviors such as hitting and biting between siblings. Another finding is that typically developing children exclude their siblings with special needs or think that they themselves are excluded. As a result of the research, it can be said that even if the relationship between siblings is negative, the sibling with special needs is considered one of the family members and the positive family dynamics directly affects the sibling relationship. Additionally, violence between siblings should be treated as an issue that requires urgent intervention. Based on the findings of the study, various suggestions were presented for further research, such as organizing a family education program in order to prevent violence between siblings and increase quality communication within the family.

Article Details

Research Article

Received

21/11/2023

Accepted

30/10/2024

Published

20/01/2025

Key words

Analysis of children's drawings, Sibling relationship, Siblings with special needs, Typically developing siblings

*This article was produced from the master thesis prepared by the first author under the supervision of the second author.

1 Pamukkale University, 0000-0003-0732-8079, eelumar@pau.edu.tr

2 Anadolu University, 0000-0001-6648-9636, ssbozkurt@anadolu.edu.tr

90

Suggested Citation:

Elumar-Efe, E., & Sani-Bozkurt, S. (2025). Examination of sibling relationships of typically developing children with siblings with special needs. *Pamukkale University Journal of Education [PUJE]*, 63, 90-119. <https://doi.org/10.9779/pauefd.1394245>

Introduction

Drawing is a tool that facilitates and strengthens communication and enriches the individual's ways of expressing themselves. (Halmatov, 2018). One of the communication ways that children can best express their feelings is through pictures (Deguara, 2018; Yavuzer, 2019). Children can express their feelings, thoughts and needs in their inner world with pictures (Halmatov, 2021; Lan and Nagai, 2019). Since pictures are a type of non-verbal communication, they appear to be a reliable way for children who have difficulty expressing their emotions and have limited language proficiency (Papandreou, 2014; Savaş, 2015). When children start drawing human figures, they often include family members in their drawings. Children who are compatible with family members emphasize the most striking features of all family members when depicting their family members (Malchiodi, 2013). In family drawings, children can draw by following the height order. However, some children may not follow the height order or may follow a mixed order. In this case, they can draw as the first figures the people they take as role models in their family or who have an important place in their life (Çankırılı, 2015; Dilci, 2017; Halmatov, 2021; Yavuzer, 2019). Drawing parents missing or far away from each other represents uncommunicative families; drawing a sibling missing or away from family members can be an indication of sibling jealousy and rejection (Çankırılı, 2015; Dilci, 2017; Halmatov, 2021). If the child draws themselves very far away from family members and draws another child very close to the mother, sibling jealousy and the feeling of not belonging to the family can be mentioned (Çankırılı, 2015; Savaş, 2015).

The sibling relationship begins with the birth of the siblings and lasts throughout their lives; It is a long social relationship that directly affects human life (Dunn, 1995; Kadan, 2022; Travers et al., 2020). Sibling relationship; It is affected by many factors such as the number of siblings, birth order, age difference, disease or disability (Varol, 2006). Especially having a sibling with special needs (SN) may cause some changes in the lives of siblings (Çolaklıoğlu et al., 2019). It has been stated that the presence of a SN sibling in the family leads to positive gains such as empathy in typically developing (TD) children and provides a positive growth environment for siblings (Çetintaş, 2022; Martirosyan, 2013; Özen Çınar et al., 2017). However, it is known that older TD children take an active role in the care of their SN siblings due to the needs of the younger SN sibling in the family (Dyke et al., 2009; Marks et al., 2005).

When the literature was examined, some studies were found addressing the relationship between TD and SN siblings. In these studies, mostly no distinction is made between disability groups in sibling studies (Bågenholm and Gillberg, 1991). However, it is stated

that the distinct characteristics of disability groups may affect typically developing siblings in different ways (Dyke et al., 2009). Victor et al. (2021) stated that TD children take care and education responsibilities for their siblings with Down Syndrome; They stated that they approached their siblings with protective, jealous and competitive feelings. Guidotti et al. (2020) found that while TD children feel love for their siblings with autism spectrum disorder (ASD); It was stated that they also harbored emotions such as shame and anger, and experienced physical conflicts with their siblings. In Dönmez (2019)'s study, TD individuals who had a sibling with ASD described their sibling relationships with emotions such as confusion, uncertainty, and sadness, and stated that they received psychological support. Hodapp and Urbano (2007), in their study with siblings of individuals with Down syndrome and ASD, stated that TD children with siblings with Down syndrome had more warmth, sharing, and closer sibling relationships with their siblings. Şahin and Çiçek (2007) stated that physically disabled siblings are more easily identified and accepted by TD children because they are concrete and observable. Turker et al. (2023) stated that TD children with a sibling with intellectual disability have fewer opportunities to socialize than TD children with a sibling with a physical disability. In this context, it can be said that the relationship between TD children and SN siblings is shaped according to the disability group the SN sibling has. However, it can be stated as a common finding that having a SN sibling sometimes causes TD siblings to feel negative emotions (Kaya et al., 2020). It is thought that these negative emotions felt by TD siblings arise from the fact that they often do not receive sufficient attention from their parents and feel a sense of neglect (Armahan, 2022; Aykara, 2015; Fazlıoğlu et al., 2016; Gürsoy and Sezer, 2020; Nielsen et al., 2012).

When we look at the studies examining sibling relationships in the literature, it is seen that in some studies the sibling relationships of TD children with SN siblings are examined from the parents' perspective (Karkuş and Kırlioğlu, 2019; Nielsen et al., 2012). In addition, it can be stated that there is also research conducted with TD adults who have a SN sibling (Angın and Erden, 2022; Aykara, 2015; Casale, 2021; Rossetti et al., 2019). However, when we look at the participants of these studies, it is seen that the studies were mostly conducted with adults; It is seen that the youngest participant age is seven years old (Armahan, 2022; Çetintaş, 2022). It can be stated that studies examining the relationship between SN and SN siblings in early childhood are limited in the literature (Taşçı Karalı, 2017). It is thought that the reason why research on the relationships of children in early childhood with their SN siblings is limited in the literature is due to the fact that children in this period experience limitations in conveying their feelings and thoughts through verbal expressions (Davido, 2017).

Therefore, it is thought that it is important to conduct such research in early childhood. However, there are different ways for children in early childhood to convey their feelings, thoughts, experiences and opinions. Pictures are included in the literature as one of these transfer methods (Malchiodi, 2013). Children's drawings appear as a reliable way for children to convey their feelings to adults when they are unable to express themselves verbally (Papandreou, 2014; Yavuzer, 2019). Policarpio-Gutierrez (2018) stated that it is possible to evaluate children's attitudes and behaviors towards family members through pictures.

It is important to be aware of children's feelings and needs so that all children grow up in a peaceful family environment. In order to minimize the negative emotions experienced by children and to prevent the formation of negative attitudes between siblings, it is necessary to first clearly reveal what children feel. In addition to children being psychologically healthy, healthy sibling relationships also have a significant impact on the lifelong development of the individual, starting from early childhood (Reimers, 2017). For all these reasons, it became necessary to examine in depth the perspectives of TD children on the phenomenon of siblinghood, so that parents can meet the needs of both their children, nourish them emotionally, and keep the relationship between siblings positive. Søndergaard and Reventlow (2019), stated that when using drawings as a means of getting to know the child, they should be analyzed in the light of solid information obtained about the child's life. For this reason, in this study, data obtained from parents were used as supporting data to the findings obtained from children's drawings.

In addition to the findings obtained from this study and its contributions to the literature, children's emotions will be recognized by their parents and tips will be provided to parents to create a family environment where they can provide emotional satisfaction to their TD and SN children in early childhood. In this context, the aim of this research is to examine the sibling relationships included in the family pictures of TD children with SN siblings. In this regard, answers were sought to the following research questions.

- How did the TD siblings reflect their sibling relationships in their paintings?
- How do parents evaluate the relationship between siblings?

Method

Research Design

In this research, phenomenology pattern, one of the qualitative research methods, was used. Phenomenological research allows the phenomenon discussed in the research to be examined in depth

(Yıldırım and Şimşek, 2018). In this study, to reveal the feelings and thoughts of TD children about their SN siblings and to examine the phenomenon of siblinghood from their perspective in depth; Additionally, a phenomenological design was chosen to reveal how parents evaluate the sibling relationship between their children.

Participants

The participant group of the study consists of 18 TD children between the ages of 4-8 who have a SN sibling and 18 parents of these children. Participation in the study was on a voluntary basis. Participants were determined using the criterion sampling method. Criterion sampling is a type of sampling in which individuals, situations, objects and events that meet a set of criteria determined within the scope of the purpose of the study are discussed (Büyüköztürk et al., 2016; Yıldırım and Şimşek, 2018). TD children planned to participate in the study were expected to have the following qualifications for the purpose of the study:

- TD child must be between the ages of 4-8
- Having a SN sibling
- Participating in the research voluntarily
- Having parental permission to participate in the research

Parents planned to participate in the study were expected to comply with the following for the purpose of the study:

- TD child must be between the ages of 4-8
- Having a child with SN
- Participating in the research voluntarily

Forms were presented to the participant group before participating in the study in the context of ethical principles. These forms are the "Parental Consent Form" and the "Participation Consent Form", which state that the parent consents to both participating in the study and his/her child's participation. The demographic information of the TD children participating in the study and the demographic information of the special needs siblings in the family are given in Table 1.

Table 1

Information about the typically developing child and information about the sibling with special needs

No.	Information about the Typically Developing Child				Information of the Sibling with Special Needs			
	Gender	Age	Birth Order	Number of Siblings	Gender	Age	Birth Order	Disability Group
C1	F	7	Second	2	M	10	First	DS
C2	F	5	Second	2	M	14	First	ASD

C3	M	8	First	2	M	5	Second	ASD
C4	F	8	Second	3	K	6	Third	ASD
C5	M	4,5	Second	2	M	6	First	DS
C6	M	4	Second	2	K	6	First	ASD
C7	F	4	Second	2	M	5	First	ASD
C8	M	6	First	2	K	5	Second	CdCS
C9	F	4	Third	3	K	14	Second	CP-DD
C10	M	8	Second	2	M	12	First	ADHD
C11	M	7	Second	2	M	17	First	MiMD
C12	M	5	Second	3	K	8	First	LSD
C13	M	5,5	Third	3	M	10	Second	DS
C14	M	8	Third	3	M	13	First	LD
C15	M	8	Second	2	K	14	First	MoMD
C16	M	5	Second	2	K	17	First	DS
C17	M	5	Second	2	M	16	First	MoMD
C18	M	8	Second	3	M	2	Third	ASD

C: Participating Child, F: Female, M: Male, DS: Down Syndrome, ASD: Autism Spectrum Disorder, CdCS: Cri du Chat Syndrome, CP: Cerebral Palsy, DD: Developmental Delay, ADHD: Attention Deficit Hyperactivity Disorder, MiMD: Mild Mental Disability, LSD: Language and Speech Disorder, LD: Learning Disability, MoMD: Moderate Mental Disability, VI: Visual Impairment.

Information about the parents participating in the research is given in Table 2.

Table 2

Parent Information

Parent Information				
No.	Age	Mother/Father	Educational Background	Profession
PP1	40	F	Master's Degree	Teaching Staff
PP2	43	M	Bachelor Degree	Unemployed
PP3	42	M	Primary School	Unemployed
PP4	31	M	Associate Degree	Unemployed
PP5	43	M	Bachelor Degree	Architect
PP6	36	M	Associate Degree	Unemployed
PP7	23	M	Literate	Unemployed
PP8	31	M	Associate Degree	Unemployed
PP9	40	M	Associate Degree	Unemployed
PP10	41	F	Secondary School	Unemployed

Table 2

Parent Information (continued)

PP11	41	M	Associate Degree	Unemployed
PP12	27	M	Secondary School	Unemployed
PP13	33	M	Literate	Unemployed
PP14	39	M	Associate Degree	Unemployed
PP15	41	F	Master's Degree	Civil Servant
PP16	40	M	Associate Degree	Unemployed

PP17	41	M	Bachelor Degree	Nurse
PP18	35	M	Associate Degree	Medical Secretary

PP: Participating Parent, M: Mother, F: Father.

Data Collection Tools

The data collection tools in this research are children's drawings, semi-structured interviews and researcher diary/field notes. In order to correctly interpret the pictures drawn by the children and support the inferences, the participating parents were asked to fill out a "Child Information Form" and detailed information about the children was obtained. Then, the researcher had the children draw three pictures at intervals of three to four days. The drawing instructions given to the children are as follows: "Draw your family.", "Draw a picture that includes your family and makes you happy." and "Draw a picture that includes your family and that you are unhappy." After the children drew pictures, the researcher conducted semi-structured interviews with the parents to support the data obtained from the pictures. Semi-structured interview questions were prepared by the researcher and arranged in line with the opinions received from three experts with experience in qualitative research methods. The researcher used a researcher diary along with semi-structured interviews. In this way, the researcher noted the points she deemed important during the application and obtained supporting findings.

Data Collection Procedures

Before starting to collect data in the study, permission was obtained from Anadolu University Ethics Committee. After obtaining the Ethics Committee Permission, an attempt was made to reach participant groups suitable for the sample of the study in March 2021, and interviews were held with parent-child pairs who volunteered to participate in the study starting from March and were completed in April. Each family was interviewed at least 3 times. At the first interview, information about the child was collected with the Child Information Form; In other interviews, the child was asked to draw three different picture themes. Then, semi-structured interviews were conducted with the parents.

The researcher organized a short acquaintance event with the children before they drew a picture; she introduced herself and asked the child's favorite color and age. She stated that children can draw as they wish and use any color they want. After the relevant instructions were presented to the child, details such as all verbal expressions, color preferences, eraser request, drawing tempo were noted in the diary by the researcher. When the children said that they were finished drawing, the researcher asked the children to describe their

drawings. All answers given by the children were recorded. The time taken by children to draw a picture varied between 5 and 30 minutes.

After the children drew three pictures each, semi-structured interviews were held with their parents. Interviews with parents were conducted one-on-one and audio-recorded. Interviews with parents lasted an average of 18 minutes; The total interview lasted 338.86 minutes (Approximately 5 hours).

Data Analysis

In this research, a total of 54 pictures were obtained with three pictures drawn by 18 children participating in the study. The pictures were analyzed with a total of 84 pages. The image data obtained was examined using the image analysis technique. Main themes were created with the data obtained from image analysis. The interviews with the parents were then converted into transcripts, resulting in a total of 69 pages of transcript. Content analysis was performed using the Nvivo12 program to analyze the data.

The researcher carried out two data analysis procedures: picture analysis and semi-structured interviews analysis in order to ensure that the findings support each other. The codes and themes prepared by the researcher were examined by three experts who had training and experience in image analysis. The data obtained from the parents and divided into codes and themes were examined by two faculty members who work in qualitative research, one of whom has a doctoral degree. Differences on the code and theme were discussed with experts and a consensus was reached. Miles and Huverman (1994)'s reliability formula ($\text{Reliability} = \frac{\text{consensus}}{\text{consensus} + \text{disagreement}} \times 100$) was used to evaluate the reliability between the coders. As a result of the reliability analysis, a reliability level of 95% was obtained.

Researcher Role

Researchers played a participatory role throughout the process. Before the research, the first author received 56 hours of image analysis training over a 2-month period and obtained a certificate. The first author of the researchers played an active role in planning the study, reaching parents of SN and TD children, interviewing the parents, collecting data from TD children between the ages of four and eight and their parents, and analyzing the data. The second author was actively involved in the planning process, execution, and analysis of the collected data of the study.

Limitations of the Research

There are some limitations in this research. The research was conducted only with participants living in province Eskişehir. In

addition, the fact that the age ranges of the TD siblings participating in the study were limited to four to eight years old is an important limitation affecting the research. The last limitation is that although three pictures were analyzed in order to keep the accuracy rate of the data obtained from the children high, it is a point that should not be overlooked that the participating children may not have reflected the truth in the pictures and may have given inaccurate information. Interviews with parents are limited to what the parents want to convey. In qualitative research, the statements of the participants in the research can be accepted as accurate, but this is a limitation that should be taken into consideration.

Findings

In this research, two main themes emerged: "Information Obtained from TD Children" and "Information Obtained from Parents".

Information Obtained from TD Children

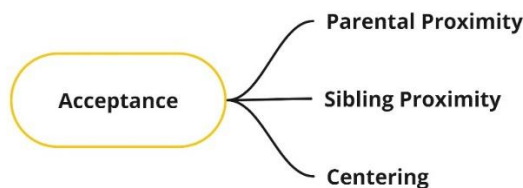
As a result of examining the pictures drawn by TD children, five themes were reached: "Acceptance", "Conflicts Between Siblings", "Interaction within the Family", "Exclusion" and "Isolation".

Acceptance

As a result of the analysis of the TD children's drawings, information about the "Acceptance" theme was obtained, as seen in Figure 1. TD children very rarely drew themselves in close contact with their parents; They mostly drew the SN sibling close to the parents. SN siblings are often placed right in the middle of the family. This placement can be associated with the fact that TD children see their SN siblings as "the person who needs to be protected in the family".

Figure 1

Acceptance

It is seen that TD children generally draw themselves close to their SN siblings in their pictures and depict them while sharing. In the figure order, they draw the mother figure first; They gave their SN siblings the second place. Figure sequences provide information about people who have an important place in children's lives. It seems that SN siblings have a great influence on the lives of TD children. Pictures drawn by TD children on this subject are in Picture 1 and Picture 2; Supportive quotes from parents are seen in Table 3.

Picture 1*Parental Proximity***Picture 2***Centering***Table 3***Quotes from Parents That Support the Theme of Acceptance*

Themes	Parents Quotes	Participants
Sibling Proximity	"...TD and his brother are playing hide and seek at home. They saw that SN was left alone there. TD immediately comes running. "Hide my sister too." They hold his hand and say come on. The hiding person takes SN with her and hides it. She is also very conscious. she screams, she shouts, she gets very happy... Or if someone gives her food, she immediately takes it and brings it to his sister. Even though she's not tall enough, she gets on the chair and puts it in his sister's mouth..."	(PP9)
Parental Proximity	"...Because we spend a lot of time with SN. I have to. And I take her to training, I take her there, I take her here. He is very aware that everything is done according to sister SN. He is very aware that we always have to be with her..."	(PP8)
Centering	"...When we go somewhere, she immediately puts his brother on her radar before us and takes	(PP1)

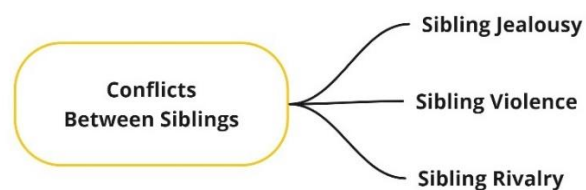
him into her protection area. Where is my brother, where did my brother go?..."

Conflicts Between Siblings

As a result of the analysis of TD children's drawings, information regarding the theme of "Conflicts Between Siblings" was obtained, as seen in Figure 2. Information about sibling jealousy was obtained from the pictures of TD children. Sibling jealousy was reflected in the drawings as drawing SN missing, ugly, different from others, small, or not drawing at all. Nine of the participating parents stated that their TD children were jealous of their SN siblings. In the sub-theme of rivalry between siblings, four of the TD children depicted their SN siblings as small in size, even though they were older than them; They painted themselves in large sizes. Drawing the figures in the paintings smaller or incomplete can be interpreted as a symbol of competition.

Figure 2

Conflicts Between Siblings

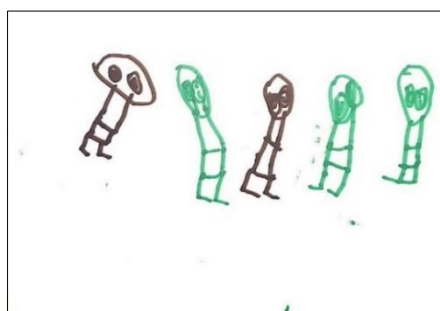

Four of the TD children in the study depicted themselves in pictures in which they were unhappy, hitting or heating themselves while being beaten by their siblings, or depicting themselves crying after being beaten. They also stated that, in addition to sibling violence, the existence of their SN siblings caused them to be unhappy and caused conflicts within the family. Eight of the participating parents stated that their SN children used violence against their TD siblings and that this negatively affected the relationship between the siblings. The pictures drawn by TD children on this subject are in Picture 3 and Picture 4; Supportive quotes from parents are seen in Table 4.

Picture 3

Sibling Jealousy

Picture 4*Sibling Violence***Table 4***Quotes from Parents That Support the Theme of Conflicts Between Siblings*

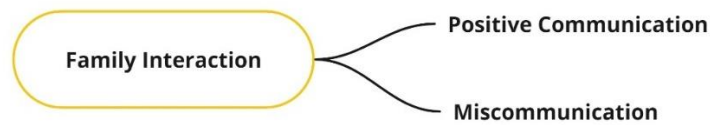
Themes	Parents Quotes	Participants
<i>Sibling Jealousy</i>	"The jealousy issue is partly our fault. It's our problem. It's like we're excluding him. He says, "...Love us both." We cannot think at that moment either. We love SN, we leave TD. That's the mind of a child. It's our fault. Sometimes I do things to SN, "Oh, how sweet you are..." TD, "Mom, aren't I cute?" says. Oh my son, you are cute too, but wait..."	(PP13)
<i>Sibling Violence</i>	"SN has a lot of behavioral problems. He has too many obsessions. It is very difficult to deal with them. A nervous breakdown comes out of nowhere. Suddenly he starts harming himself, harming her. For example, today TD was lying on the floor, playing with his toy. "He came and kicked him in the head."	(PP17)
<i>Sibling Rivalry</i>	"TD's feeling of protecting him is increasing. "Mom, he's going to fall. Mom, go take care of him. Look, mom, he left. Mom, he's doing it wrong. He does dangerous things." At home, sometimes when he goes to the bathroom, he says, "Mom, run, my brother went into the bathroom." "These kinds of protective reflexes appear. He also does brotherly things. They are not completely negative, but since they are very close in age, they are rivals to each other right now..."	(PP10)

Family Interaction

When the pictures of TD children were examined, information about the theme of "Family Interaction" was obtained, as shown in Figure 3. In their happy family pictures, children usually drew days when all family members were together. 15 of the participating children depicted all family figures with

their arms outstretched; Three of them did not draw the arms of their family members. In this case, it can be stated that there is positive communication in family pictures holding hands or with their arms spread out; In the pictures where the arms are left missing, it can be expressed that there is a lack of communication within the family. Four of the participating children drew houses in their pictures, but did not add windows or doors to these houses. The absence of these figures can be explained by isolation from society. The pictures drawn by TD children on this subject are in Picture 5 and Picture 6; Supportive quotes from parents are seen in Table 5.

Figure 3
Family Interaction

Picture 5
Positive Communication

Picture 6
Miscommunication

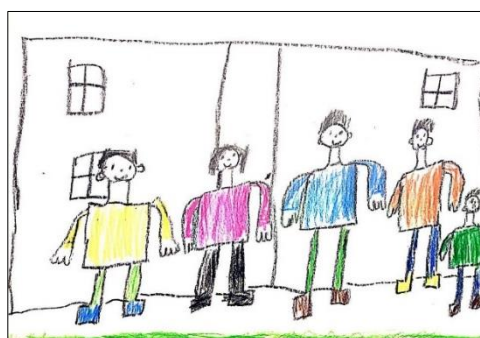

Table 5*Quotes from Parents Supporting the Theme of Family Interaction*

Themes	Parents Quotes	Participants
Positive Communication	"... loves reading books. They get along very well while I read books to him."	(PP4)
Miscommunication	"... I don't interfere with them at all. But if they break something..."	(PP10)

Exclusion

When the pictures of TD children were examined, information about the theme of "Exclusion" was obtained, as shown in Figure 4. 10 of the children participating in the study depicted the figures of their SN siblings with missing limbs. Three of the children drew their SN siblings lying down; They emphasized their physical inadequacies. One of the children participating in the study tagged his SN sibling by writing "Disabled" on his sibling. Five of the children drew their SN siblings as the last figure, and some of them stuck the figure in a corner of the paper. Five of the children distanced themselves from themselves by placing objects or people between themselves and their SN sibling. The pictures drawn by TD children on this subject are in Picture 7 and Picture 8; Supportive quotes from parents are seen in Table 6.

Figure 4*Exclusion***Picture 7***Draw As The Last Figure*

Picture 8*Drawing Missing Piece***Table 6***Quotes from Parents that Support the Theme of Exclusion*

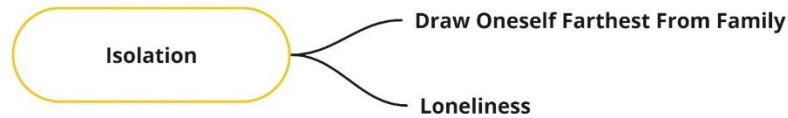
Themes	Parents Quotes	Participants
Drawing Missing Piece	"...“Why doesn't he understand me? Why doesn't he do what I say?” like. He has a friend. He has a brother around the age of SN. He is very well-behaved, he does what he says. When SN doesn't listen, why doesn't he listen to me? He could not distinguish that it was a condition brought on by his illness...”	(PP3)
Draw As The Last Figure	"The main factor is that SN doesn't talk. Because if he said "Brother" and held your hand, maybe their communication would be better. But since there is no talking, they have no verbal communication. In that context, they are a bit cold."	(PP18)
Labeling	"A woman on the bus said, “Oh my God, how old are you?” said. He said it. “Do you have a sibling?” " she asked, "Yes, she is disabled...” However, the woman asked if you have a sister, my son said "Yes, she is disabled...” directly. He didn't even say her name...”	(PP8)
Obstruction	"...When he has a nervous breakdown, he is very affected by it. He closes the door, then opens the door, says, "Brother, I don't like you at all," and closes the door again. “As he grows up, he is negatively affected.”	(PP17)

Isolation

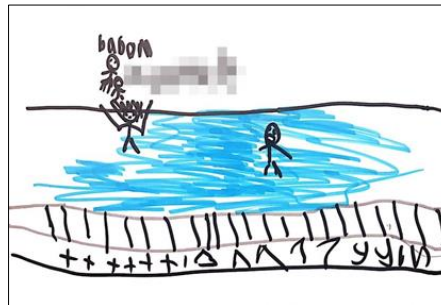
When the pictures of TD children were examined, information about the theme of "Isolation" was obtained, as shown in Figure 5. TD children often depicted themselves alone in pictures in which they

were unhappy. Additionally, some TD children drew family members and themselves on two different ends of the drawing paper. In such pictures the parents are located near their SN siblings. The pictures drawn by TD children on this subject are in Picture 9 and Picture 10; Supportive quotes from parents are seen in Table 7.

Figure 5
Isolation

Picture 9
Draw Oneself Farthest From Family

Picture 10
Loneliness

Table 7
Quotes from Parents That Support the Theme of Isolation

Themes	Parents Quotes	Participants
Draw Oneself Farthest From Family	"...I am very aware that TD is wasted. ... It is my bleeding wound. I really feel sorry for him. I wish he didn't have such a sister. Really. I feel like I stole his life from him. ... It really makes me sad. This is how his neck bends. I say, "Your sister needs a lot this month. I say, "Let me get what	(KE8)

you want next month."

Loneliness "...For example, SN puts something somewhere. (KE7)
When TD touches it, SN immediately attacks...
TD is already used to it. He knows that his
brother is not playing games with him..."

Information Obtained from Parents

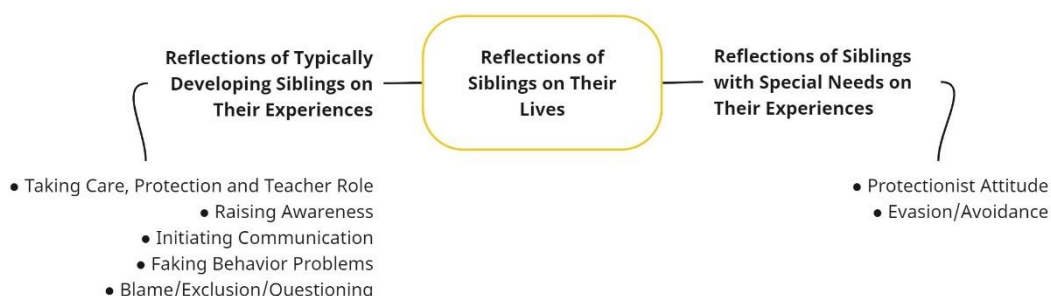
Interviews were held with parents to obtain findings supporting the findings obtained from the pictures of TD children. In addition, two main themes were reached: "Reflections of Sibling Relationships on Siblings' Lives" and "Reflections of Sibling Relationships on Family Life", with important findings regarding sibling relationships that were not illustrated by children but expressed by parents.

Reflections of Siblings on Their Lives

In the findings obtained from the parents, the reflections of the relationship between the siblings on the siblings' lives were examined from the parents' perspective. At this point, two sub-themes were reached: "Reflections on the Life of the TD Siblings" and "Reflections on the Life of the SN siblings".

Figure 6

Reflections of Siblings on Their Lives

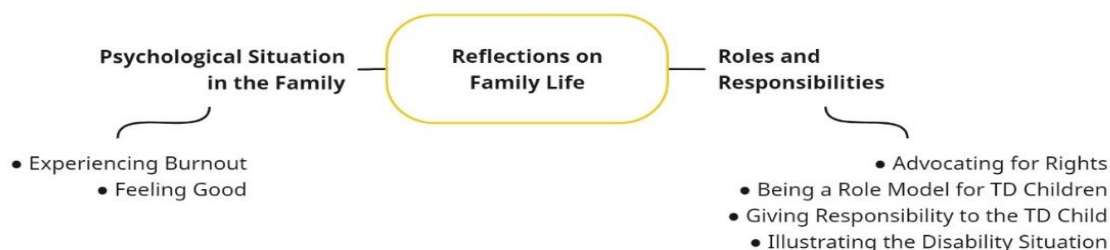
Reflections on TD Siblings on Their Experiences. In line with the information obtained from parents; It has been found that TD children take on care, protection and teaching roles towards their SN siblings, attempt to communicate, develop awareness of being special needs, imitate their siblings' behavioral problems, question the reason for their disability, and exclude or blame them. Parents stated that the TD children participating in the study took an active role in the care and responsibility of their SN siblings, even if they were younger than their SN siblings. Parents reported that the majority of play activities between siblings were initiated by TD children; They stated that the attempts to end the event were made by the SN brothers. Some of the TD siblings were blamed and excluded by the parents; they imitate

the problem behaviors exhibited by their siblings; It has been stated that the education/therapy processes of their siblings create traumatic emotions on TD children. The main reason for the exclusion behavior of TD children is stated to be the physically harmful behavior of their SN siblings resulting from their behavioral problems. In addition, reasons such as parents allocating a portion of the family's income to the education and care expenses of the SN sibling, and therefore often limiting recreational activities in terms of time and financial resources, and the fact that the parents' attention is largely on the SN child, have been shown to be major factors in the development of exclusionary behavior by siblings. Additionally, parents often rejected or postponed TD children's requests to participate in recreational activities; They stated that they explained this situation by citing the care and education expenses of their SN siblings. One of the prominent findings is that postponing the physical and spiritual needs of TD siblings causes blaming and exclusion behaviors towards their SN siblings.

Reflections on SN Siblings on Their Experiences. Parents stated that the SN sibling did not attempt to play, mostly avoided this behavior, and developed a protective attitude towards his TD sibling. Seven parents in this study stated that their SN child protects his or her TD sibling, with priority given to the social environment. It was stated that four of the SN siblings subject to the research rejected game invitations from their TD siblings.

Reflections of Sibling Relationship on Family Life

In the interviews conducted with the parents, it was found that the sibling relationship has some reflections on family life. As seen in Figure 7, the reflections of the sibling relationship on family life formed the sub-themes of "Psychological Situation in the Family" and "Roles and Responsibilities".

Figure 7*Reflections of Sibling Relationship on Family Life*

Psychological Situation in the Family. When the psychological situation within the family is considered, it is seen that the themes of burnout and well-being occur. Under the subheading of well-being, it is stated that when the sibling relationship is based on a warm, interactive and accepting relationship, it positively affects the parents' relationship with each other and the general family life. On the contrary, it has been stated that conflicts and miscommunication between siblings negatively affect the dynamics within the family and lead to disagreements between parents. Parents stated that they took an overprotective/overly caring approach in order to prevent problem behaviors of their SN children and meet their care needs, and therefore they could not spare enough time for their SN children. It can be stated that these challenging situations cause stress and burnout on parents.

Roles and Responsibilities. When the reflections of the sibling relationship on family life are examined, it is seen that the sibling relationship assigns some roles and responsibilities to the parents. One of the participating parents stated that they engaged in some union activities to protect the rights of their SN children and that their TD children were active participants in this process. Seven of the participating parents stated that they were role models for TD siblings in their positive communication, protection and caring behaviors with their SN children. While six participating parents stated that their TD siblings are responsible for the care of their SN children in later life; They stated that they gave some responsibilities regarding the care and education of SN children during childhood. The fact that the ages of the TD siblings included in the study were in early childhood caused them not to be able to understand the disability of their SN siblings, and it was stated by the parents that they tried to explain this situation concretely.

Conclusion, Discussion and Recommendations

In the study, reflections on the phenomenon of siblinghood in the family-themed drawings of TD children between the ages of four and eight who have siblings with SN were examined. In the research, two separate themes were obtained: "Information Obtained from TD Children" and "Information Obtained from Parents". The findings obtained from the siblings were obtained by analyzing the pictures drawn by the siblings. In this context, five sub-themes were reached: "Acceptance", "Sibling Conflicts", "Family Dynamics", "Exclusion" and "Isolation". The findings obtained from the parents were obtained as a result of interviews with the parents. Findings obtained from parents were used to support the findings obtained from siblings. The findings obtained from the parents created two sub-themes: "Reflections of Siblings on Their Lives" and "Reflections of Sibling Relationships on Family Life".

It is thought that an important factor affecting the sibling relationship is parental acceptance. In the theme of acceptance in the study, TD children expressed their feelings of acceptance towards their SN siblings by drawing them in detail, painting them with their favorite color, and depicting their SN siblings as "the person who needs to be protected" by drawing them between their parents or close to them. One of the important findings that stands out in the siblings' paintings is the theme of acceptance, which is accepted by all family members, even if SN depicts his siblings last, furthest or farthest from himself. Based on the interviews conducted with the parents, it is seen that the psychological well-being of the parents affects their feelings of acceptance towards their SN children, and this increases the feelings of acceptance of TD siblings. Likewise, it is seen that children of parents who show signs of stress and burnout give more messages about exclusion and exclusion. The finding of this study coincides exactly with the studies in the literature stating that parents' feelings of acceptance towards their SN children affect the acceptance feelings of TD children (Kürtüncü & Arslan, 2019; Yılmaz, 2021).

It is thought that another factor affecting acceptance is positive communication within the family. In the positive communication sub-theme, which is a sub-theme of the family dynamics theme, TD children depicted all family members happy, holding hands, and their siblings playing. It is a finding expressed in the literature that play between siblings significantly affects communication and interaction and is a major factor in acceptance of each other (Gökçe & Kürkçüoğlu, 2019). One of the important findings of this research is that in families where there is positive communication within the

family and sharing with each other, TD children's acceptance levels towards their SN siblings are higher.

The themes of acceptance and exclusion that emerged in the study yielded important clues about the position in which TD children see their siblings with special needs in the family. In the study, some of the TD siblings exhibited exclusionary attitudes towards their SN siblings; It is seen that some of the siblings approach with protective feelings. It is thought that TD children's exclusionary behavior towards their SN siblings is related to their exposure to violence by their SN siblings. While parents did not provide any information about TD children committing violence, they stated that SN siblings used violence against their TD siblings. TD children mostly depicted themselves being subjected to violence and crying in their unhappy family pictures. It is stated in the literature that sibling violence is seen at the top of the list of violence within the family (Plamondon et al., 2021). It appears that the sibling violence revealed in this study is linked to the behavior problems of the SN sibling. It is a finding emphasized in the literature that SN siblings' behavioral problems and physical aggression directly affect the quality of the relationship between siblings (Kivrak, 2019; Petalas et al., 2012). High levels of behavioral problems can be seen in individuals with ASD (APA, 2013). In their research with individuals who have siblings with intellectual disability or ASD, Travers et al., (2020) stated that sharing is especially low with siblings with ASD and that the only phenomenon that damages this relationship is behavioral problems. In this study, TD children who drew unhappy-themed pictures mostly depicted themselves being subjected to violence by their SN siblings. The disability groups of the SN siblings in the pictures are ASD and Down syndrome. However, there are research findings in the literature stating that TD children who have a sibling with Down syndrome speak positively about their SN siblings and have a positive sibling relationship (Martirosyan, 2013; Victor et al., 2021). In this context, this study does not coincide with the finding in the literature that sibling relationships between siblings with Down syndrome and TD children are more positive. However, the physical violence of SN siblings towards their TD siblings due to behavioral problems stated in this study coincides with other findings in the literature (Kivrak, 2019; Petalas et al., 2012; Travers et al., 2020).

It is thought that the other reason for the theme of exclusion in the study is that the existing disability is not understood by TD children. Findings in the literature support this idea (Türker et al., 2023; Şahin & Çiçek, 2007). It is also seen that the siblings in this study with physically significant disabilities are understood more easily by TD children and are depicted in more detail regarding their physical disabilities, and are sometimes labeled by their siblings. Mophosho et al. (2010) stated that the acceptance levels of TD children who have a

sibling with cerebral palsy are higher; Guidotti et al. (2020) stated that TD siblings who have a sibling with ASD experience feelings of shame and anger more intensely. Bekdikli (2023) stated that TD children with total/blind siblings have more positive sibling relationships. The main difference that we encounter in these three studies is that the basic features of ASD cannot be explained by a concrete reason, but are explained by a simply observable reason, such as the sibling with cerebral palsy "can't walk" or "can't talk", and the visually impaired sibling "can't see". In this study, the difference between the perception levels of siblings is clearly revealed. It is thought that this difference in perception arises from the fact that TD children are in the concrete operational stage and cannot fully understand abstract concepts.

It is seen that TD children emphasize that they are mostly alone in the theme of exclusion in their drawings. It can be stated that limited play activities between siblings cause TD children to feel lonely. In addition to the individual loneliness of siblings, it is also seen that children draw pictures of their families and isolation from society. This finding provides important information about the theme of family dynamics. Social pressure appears in the literature as a situation experienced by many families with SN children (Martirosyan, 2013). One of the important findings in this study is that the parents experience social pressure and limit their family communication with the outside world in order to avoid being exposed to this pressure. Therefore, the pictures drawn by the children match the expressions of the parents. In addition, it is thought that the isolation of TD children from their environment due to the Covid-19 pandemic that existed at the time of the research had an impact on these findings. The fact that children cannot go to school or be in environments such as playgrounds has caused stress and anger in children (Asbury et al., 2020; Sani-Bozkurt et al., 2021; Sözcü, 2022; Üstündağ, 2022). It is thought that both the loneliness experienced within the family and the universal experience of isolation are the reasons why siblings draw themselves alone and away from other family members. In addition, it is thought that the sub-theme of lack of communication arising from the family dynamics theme in the study is due to the Covid-19 pandemic. Job losses during the pandemic negatively affect family communication (Afifah, 2021); In this process, parents taking on the role of teacher as well as the role of parenting challenged them psychologically (Bozkurt et al., 2020; Sani Bozkurt et al., 2021; Stankovic, 2021) and significantly affected intra-family relations. It is thought that all these factors are reflected in the TD child's drawings with the phenomena of loneliness and lack of communication.

Looking at the research results, it can be seen that the sibling perceptions of TD children with SN siblings provide important information.

- Even if the relationship between siblings is a negative one, TD children accept the existence of their SN siblings by including their siblings in their family pictures.
- The happiness pictures drawn by TD children consist of moments when all family members are together and share. In the paintings of unhappiness, violence between siblings and the feeling of loneliness are depicted. It is symbolized by unhappiness, violence and loneliness.
- Parents' high level of acceptance towards their SN children positively affects the sibling acceptance of TD children and the positive environment within the family.
- Jealousy and competition between siblings is a natural and acceptable emotion. However, parents' unequal distribution of their attention and economic resources is a factor that increases the feeling of jealousy and competition between siblings.
- Jealousy between siblings is one of the main reasons for the formation of many negative attitudes such as exclusion towards the SN siblings of TD children.
- Sibling violence is one of the biggest factors that negatively affects sibling relationships and steps should be taken to end domestic violence.

Depending on the limitations of this study, suggestions for future research are offered. This study was conducted only with siblings between the ages of four and eight residing in province Eskişehir. Longitudinal studies, case studies or focus group discussions can be conducted on the relationship between SN siblings and TD children. In this study, sibling relationships in many disability groups were examined. In future studies, sibling relationships can be examined in more detail by selecting the target disability group. However, painting, a branch of art, was used in this study. Such research can be carried out with other types of art. Children may be asked to reflect their feelings and thoughts through music.

Based on the important results of this research, suggestions for practice are presented. One of the reasons why TD children's acceptance rates of their SN siblings decrease is their inability to understand the invisible deficiencies of their SN siblings. Against this situation, siblings should be informed in accordance with their age and developmental level and should be included in the education process. Parents should be supported with practical training on behavior change methods and techniques in order to prevent violence between siblings. Parent training programs should be organized to

support parents on issues such as treating siblings equally, having a calm and positive attitude, and creating quality family time.

Ethics Committee Approval: *This research was conducted with the permission obtained by the Anadolu University and Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee decision dated 03/03/2021 and numbered 21731.*

Conflict of Interest: *The authors declare that they have no conflict of interest.*

Author Contribution: *The second author advised the first author in all processes carried out in the research, such as determining the research need, literature review, planning the implementation process of the research, analyzing and discussing the data obtained in the research, and reporting the research. The first author conducted the data collection process in the study. Authors' contribution to the research is equal.*

References

- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2020). How is COVID-19 affecting the mental health of children with Special Educational Needs Disabilities their families? Brief Report. USA: Department of Education, University of York. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04577-2>
- Angın, E., & Erden, G. (2022). Otizm ve Özgül Öğrenme Güçlüğü tanısı almış çocukların sağlıklı kardeşlerinin psikolojik uyumu, kardeş ilişkileri ve algıladıkları anne kabul-reddi. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(1), 123-141. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1047279>
- APA. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM 5. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing Incorporated.
- Armahan, S. (2022). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeş ilişkilerinin incelenmesi*. (Yayın No. 709069). [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aykara, A. (2015). *Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi*. (Yayın No. 388315) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bägenholm, A., & Gillberg, C. (1991). Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population-based study, *Journal of Mental Deficiency Research*, 35, 291-307.
- Bekdikli, N. B. B. (2023). *Görme yetersizliğinden etkilenmiş çocukların kardeş ilişkileri ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi*. (Yayın No. 779510)

- [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., & Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-126.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.3878572>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (22. baskı). Pegem Akademi.
- Casale, E. G., Burke, M. M., Urbano, R. C., Arnold, C. K., & Hodapp, R. M. (2021). Getting from here to there: Future planning as reported by adult siblings of individuals with disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. <https://doi.org/10.1111/jir.12806>
- Çankırılı, A. (2015). *Çocuk resimlerinin dili*. (6. Baskı). Zafer Yayınları.
- Çetintaş, F. (2022). *Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveyn ve kardeşinin, engelli çocuğa karşı iletişim etkinlikleri ve davranışlarının incelenmesi*. (Yayın No. 721673) [Yüksek lisans tezi, KTO Karatay Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çolaklıoğlu, O., Turan, Z., & Uzuner, Y. (2019). Kardeşim işitme kayıplı: Bir yaşam öyküsünün incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 967-993. <https://doi.org/10.1111/jir.12806>
- Davido, R. (2017). *Çocuğunuzu resimlerinden keşfedin*. (E. Çakmak, Çev.). Kuraldışı Yayınları.
- Deguara, J. (2018). Young children's drawings: a methodological tool for data analysis. *Journal of Early Childhood Research*, 17(2), 157-174.
<https://doi.org/10.1177/1476718X18818203>
- Dilci, T. (2017). *Çocuk resimlerini okuyabilmek: Sorunlar ve çözümler*. (2. Baskı). Eğitim Yayınevi.
- Dönmez, E. (2019). *Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin yetişkin kardeşlerinin yaşam deneyimleri*. (Yayın No. 581300) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dunn, J. (1995). *İkinci çocuk*. (H. Aşıroğlu, Çev.). Papirüs Yayınevi.
- Dyke, P., Mulroy, S., & Leonard, H. (2009). Siblings of children with disabilities: Challenges opportunities. *Acta Paediatrica*, 98(1), 23.
<https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2008.01168.x>
- Fazlıoğlu Y., Tezel D., & Canarlan H. (2016). Engelli çocuğu olan aileleri anlamak. B. Gülen (Ed.) *Aile yaşam dinamiği* içinde (s. 215-235). Pelikan Yayıncılık.
- Gökçe, S., & Kürkçüoğlu, B. Ü. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara yönelik müdahalelerde kardeş katılımı: Sistemik bir derleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim*

Dergisi, 20(4), 841-874.
<https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.486406>

- Guidotti, L., Musatti, A., Barbieri, G. L., & Ballocci, I. (2020). Conflicting and harmonious sibling relationships of children and adolescent siblings of children with autism spectrum disorder. *Child Care Health Development*, 47, 163-173. <https://doi.org/10.1111/cch.12823>
- Gürsoy, F., & Sezer, F. (2020). Children with autism sibling relationships. In P. M. Chernopolski, N. L. Shapekova, B. Ak, B. Sançar (Ed.), *Advances in Health Sciences Research* (319-334). St. Kliment Ohridski University Press.
- Halmatov, S. (2021). *Çocuk resimleri analizi ve psikolojik resim testleri: Çocuk ve yetişkinler için*. (6. Baskı). Pegem Akademi.
- Kadan, G. (2022). Öğrenme güçlüğünde aile ve duygusal süreçler. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 43-60. <http://ijeces.hku.edu.tr/en/pub/issue/68704/993897>
- Karakuş, Ö., & Kırlioğlu, M. (2019). Engelli bir çocuğa sahip olmanın getirdiği yaşam deneyimleri: Anneler üzerinden nitel araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 96-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61822/924978>
- Kaya, S., Özel, A., & Yiğit, R. (2020). Özel gereksinimleri bulunan bir çocuğun durumunun kardeşlerine olan etkisi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 81-90.
- Kürtüncü, M., & Arslan, N. (2019). Sağlıklı ergen ve engelli kardeşler arasındaki ilişkinin aile işlevlerinden etkilenme durumunun incelenmesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(2), 366-379. <https://doi.org/10.17681/hsp.521856>
- Malchiodi, C. A. (2013). *Çocukların resimlerini anlamak*. (T. Yurtbay, Çev.). Nobel Tıp Kitabevleri.
- Mamak Çelik, E., Daskapan, A., & Güçhan Topçu, Z. (2018). Physical fitness, physical activity, psychosocial status and quality of life of adolescent siblings of neurologically disabled children. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 10(3), 27-37. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.10.3.03>
- Marks, S. U., Matson, A., & Barraza, L. (2005). The impact of siblings with disabilities on their brothers sisters pursuing a career in special education. *Research Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(4), 205-218. <https://doi.org/10.2511/rpsd.30.4.205>
- Martirosyan, A. (2013). *Sibling relationships in families with a child with special needs. A case study of a Norwegian family with a child with Down syndrome her three siblings*. Master Thesis. Oslo: University of Oslo, Faculty of Educational Sciences. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/38502>

- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *An exped sourcebook: Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Mophosho, M., Widdows, J., & Taylor Gomez, M. (2010). Relationships Between Adolescent Children and Their Siblings with Cerebral Palsy: A Pilot Study. *Journal on Developmental Disabilities*, 15(3), 81-87. https://oadd.org/wp-content/uploads/2009/01/Mophoso_et_al_15-13.pdf
- Nielsen, K. M., Mleco, B., Roper, S. O., Cox, A., Dyches, T., & Marshall, E. S. (2012). Parental perceptions of sibling relationships in families rearing a child with a chronic condition. *Journal of Pediatric Nursing*, 27(1), 34-43. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2010.08.009>
- Özen Çınar, İ., Kartal, A., & Korkmaz Aslan, G. (2017). Zihinsel engelli kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 7(11), 230-244. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kesitakademi/issue/59833/864519>
- Özet, B. (2022). *7-9 yaş çocukların pandemi sürecinde deneyimledikleri uzaktan eğitimin sosyal gelişimlerine etkisinin resim analizi aracılığıyla incelenmesi*. (Yayın No. 747310) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Papandreou, M. (2014). Communicating and thinking through drawing activity in early childhood. *Journal of Research in Childhood Education*, 28(1), 85-100. <https://doi.org/10.1080/02568543.2013.851131>
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Dowey, A., & Reilly, D. (2009). "I like that he always shows who he is": The perceptions experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder, *International Journal of Disability, Development Education*, 56(4), 381-399. <https://doi.org/10.1080/10349120903306715>
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Hall, L. M., Joannidi, H., & Dowey, A. (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorders: Environmental stressors and the broad autism phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 546-555. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2011.07.015>
- Policarpio-Gutierrez, M. (2018). The draw-a-family picture test (dafpt): A new projective test for children. *Open Journal of Social Sciences*, 6, 171-178. <https://doi.org/10.4236/Ojs.2018.68013>
- Reimers, B. H. (2017). *It's different: Perceptions of risk and resilience in older siblings of children with disabilities*. [Doctoral dissertation, University of Northern Colorado]. <https://digscholarship.unco.edu/dissertations/472/>
- Rossetti, Z., eun Lee, C., Burke, M., & Hall, S. (2020). Perspectives about adult sibling relationships: A dyadic analysis of siblings with without intellectual developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 96, 103538. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.103538>

- Sani-Bozkurt, S., Bozkuş-Genç, G., & Yıldız, G. (2021). COVID-19 küresel salgınının otizm spektrum bozukluğuna yansımaları: Betimsel durum çalışması. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 29-52. <https://doi.org/10.14689/enad.25.2>
- Savaş, İ. (2015). *Anne babalar çocuğunun resimleri size ne anlatır?* Nesil Yayın Grubu.
- Søndergaard, E., & Reventlow, S. (2019). Drawing as a facilitating approach when conducting research among children. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1-11. <https://doi.org/10.1177/1609406918822558>
- Stankovic, M., Jelena, S., Stankovic, M., Shih, A., Stojanovic, A., & Stankovic, S. (2021). The Serbian experience of challenges of parenting with children with autism spectrum disorders during the COVID-19 pandemic and the state of emergency with the police lockdown. *The Lancet Child & Adolescent Health*, <https://doi.org/10.1007/s00787-021-01917-0>
- Şahin, S., & Çiçek, Ç. (2008). Normal gelişim gösteren ve özel gereksinimli çocukların kendilerini ve birbirlerini algılayışlarının incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 101-120.
- Şipal, F., Yeğencil, C., & Toka, N. (2012). Okul öncesi dönemde aralarında yaş farkı olan ve ikiz kardeşler arasındaki kıskançlığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eğitim ve İnsanı Bilimler Dergisi*, 3(5), 55-68. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eibd/issue/22681/242199>
- Taşçı Karalı, N. (2017). *Özel gereksinimli bir birey olan ailelerdeki ebeveynlerin ve kardeşlerin duygu ve düşünceleri*. (Yayın No. 485690) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türker, D., Gümüş, Ö., Korkem Yorulmaz, D., & Yıldırım Şahan, T. (2023). Bilişsel veya bedensel özel gereksinimi olan çocukların kardeşlerinin katılım düzeylerinin incelenmesi: Anne perspektifi. *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation*, 10(2), 84-91. <https://doi.org/10.15437/jetr.1274771>
- Travers, H. E., Carlton, M. E., & Carter, E. W. (2020). Social connections among siblings with without intellectual disability or autism. *Intellectual Developmental Disabilities*, 58(1), 19-33. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-58.1.19>
- Üstündağ, A. (2022). Okul çağındaki çocukların COVID-19 hakkındaki düşüncelerinin resimle ifade edilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1484-1499. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.811940>
- Varol, N. (2006). *Aile eğitimi*. (2. Baskı). Kök Yayıncılık.

- Victor, I. N., Hartanti, & Elisabeth, M. P. (2021). The dynamics of sibling relationships with a Down syndrome child. *KONSELI: Jurnal Bimbingan dan Konseling (E-Journal)*, 8(1), 99-106. <https://doi.org/10.24042/kons.v8i1.8363>
- Yavuzer, H. (2019). *Resimleriyle çocuk: Resimleriyle çocuğu tanıma*. (24. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2021). Algılanan ebeveyn tutumu ile kişilik arasındaki ilişkide çocukluk dönemi kardeş ilişkisinin düzenleyici rolü. (Yayın No. 683891) [Yüksek lisans tezi, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

